

2024

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Enes AKDEMİR

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İZZÜDDİN B. ABDÜSSELAM'IN SİYASET FELSEFESİ VE
FETVALARINA YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Muhammed Enes AKDEMİR

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Ankara 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İZZÜDDİN B. ABDÜSSELAM'IN SİYASET FELSEFESİ VE
FETVALARINA YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Enes AKDEMİR

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

Ankara, 2024

ONAY SAYFASI

Muhammed Enes AKDEMİR tarafından hazırlanan “İzüddin b. Abdüsselam’ın Siyaset Felsefesi ve Fetvalarına Yansıması” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kabul / Red	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Yaşar YİĞİT	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Ömer MENEKŞE	Kabul	Düzce Üniversitesi	
Doç. Dr. Yüksel SALMAN	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 06.11.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (06.11.2024)

Muhammed Enes AKDEMİR

İTHAF

Bu tezi, bana ilmin en temel prensibini: “Evladım, sakın Allah’ın ve Resulullah’ın dediğinin dışına çıkmayasın” sözüyle gönlüme işleyen hem hocam hem üstadım hem de dedem Hikmet KUŞÇU’ya ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Tezi kaleme alırken bana her daim yol gösteren gerek akademik sahada gerekse de hayata dair engin tecrübelerini benimle paylaşan sayın danışmanım Prof. Dr. Yaşar Yiğit hocama en kalbi teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesindeki eğitimim boyunca İslam Hukuku anabilim dalı hocalarından Doç. Dr. Aytaç Aydın ve Doç. Dr. Yüksel Salman hocalarıma da teşekkür etmek isterim. Ayrıca araştırma görevlisi Hasan Selek hocama da tezimdaki emeklerinden dolayı şükranlarımı ifade ederim.

İstanbul Şehir Üniversitesinde öğrenim gördüğüm lisans dönemim boyunca fıkıh hocalarım Doç. Dr. Eyüp Said Kaya ve Prof. Dr. Mehmet Boynukalın hocama bu alanı bana sevdirdikleri için teşekkürü borç bilirim. Son olarak İslam siyaset düşüncesi alanında ilk çalışmaya başladığım günden itibaren benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Özgür Kavak hocama da şükranlarımı arz ederim.

Gerek İslamî ilimlere dair gerekse akademiye dair birikimiyle bana yol gösteren Dr. Zeynep Ekici'ye teşekkür ederim. Ayrıca tezin son aşamalarında her daim yardımcı olan ve fedakârlık gösteren İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesindeki hocalarıma ve bilhassa İşletme ve Yönetim Bilimlerindeki araştırma görevlisi hocalarıma teşekkür ederim.

Son olarak, ilmi yolculuğumum ilk hocası ve bana İslamî ilimleri sevdiren muhterem babama benim üzerimdeki hak ve emekleri için şükranlarımı arz ederim. Yoğun tez çalışmamda bana her daim destek çıkan anneme ve kardeşlerime de teşekkür ederim.

ÖZET

İslam siyaset düşüncesi çalışmaları son zamanlarda kazandığı ivme sayesinde birçok farklı açılardan makale, kitap ve tez konusu olmuştur. Bilhassa fıkıh ile yoğun ilişkisi bulunan bu yeni alan bugünkü Müslümanların meselelerine ışık tutabilecek büyük bir öneme sahiptir. Geçmiş ve bugün ile yapılacak mukayeseli çalışmalar ve bilhassa batı akademisinde daha çok yer edinmiş şahıs bazlı siyaset felsefesi çalışmaları önem arz etmektedir.

Bu tezin biri teorik diğeri pratik olmak üzere iki aşaması bulunmaktadır. Böylelikle İbn Abdüsselam üzerinden bir fıkıh eserinden nasıl siyaset nazariyesi elde edileceğini ve bu siyaset nazariyesinin gerçek hayattaki siyasi ve içtimai meselelerde nasıl tezahür edeceğini araştırmaktadır. Bu itibarla bu tez merkezine iki eseri almaktadır. Bunlardan birincisi *el-Kavâidü'l Kübrâ*'dır. *el-Kavâidü'l Kübrâ*'dan, eser boyunca farklı vesilelerle ele alınan siyasete dair meselelerden yeknesak bir siyaset felsefesi elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında maslahat ve mefsedet merkezli bir fıkıh anlayışının siyaset nazariyesine olan etkisi de gösterilmeye gayret edilmiştir. Diğer eser ise *Kitâbu'l Fetâvâ*'dır. Fetvalarının derlendiği bu eser üzerinden *el-Kavâidü'l Kübrâ* eserinden elde edilen siyaset felsefesine İbn Abdüsselam'ın ne kadar sadık kaldığı araştırılmıştır. Bunun yanında İbn Abdüsselam'ın muteber tarih kaynaklarında birçok kez bahsi geçen fetvaları da tezde incelenmiştir. Tez içinde ayrıca bazı güncel meseleler ele alınmış ve geçmişteki meselelerin bugünkü tezahürleri de incelenmiştir. Bunun yanında İslam hukukunun bugünkü sair hukuklarla mukayesesi yapılmış ve meselelere daha geniş açılardan bakma imkânı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Siyaset, Fetva, Maslahat, Mefsedet, Kavaid

ABSTRACT

Thanks to its recent momentum, studies in Islamic political thought have become the subject of numerous articles, books, and theses from various perspectives. This emerging field, which is closely related to Islamic jurisprudence holds significant importance in shedding light on the issues faced by contemporary Muslims. Comparative studies involving the past and present, especially those focusing scholar based political philosophy that has gained more attention in Western academia, are particularly important.

This thesis investigates how a political theory can be derived from a fiqh book through Izz al-Din ibn Abd al-Salam and examines how this political theory manifests in real-life political and social issues. Therefore, the thesis centers on two main works. The first is *Qawa'id al-Kubra*. From *Qawa'id al-Kubra* the aim is to derive a coherent political philosophy from various political issues addressed throughout the text. Additionally, the thesis endeavors to show how a jurisprudential understanding centered on maslaha (public interest) and mafsada (harm) influences political theory. The second work is *Kitab al-Fatawa*. Through this collection of fatwas, the thesis explores the extent to which the political philosophy derived from *Qawa'id al-Kubra* is adhered to. The fatwas mentioned frequently in reputable historical sources are also examined within the thesis. Furthermore, the thesis addresses many contemporary issues, analyzing how past issues manifest today. Comparisons between Islamic law and other contemporary legal systems are also made, providing a broader perspective on the matters at hand.

Keywords: Islamic Law, Politics, Fatwa, Maslaha, Mafsada, Qawaid

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	i
BEYAN	ii
İTHAF	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu	1
2. Çalışmanın Amacı	1
3. Çalışmanın Yöntemi.....	2
4. Literatür Değerlendirmesi	2
BİRİNCİ BÖLÜM:	4
İBN ABDÜSSELAM'IN HAYATI VE DÖNEMİ.....	4
1.1. Siyasi Ortam.....	5
1.2. İlmî Ortam.....	9
1.3. İzzüddin b. Abdüsselam'ın Hayatı.....	10
1.4. Talebeleri	13
1.5. Eserleri	15
İKİNCİ BÖLÜM:.....	17
İZZÜDDİN B. ABDÜSSELAM'IN SİYASET NAZARİYESİ	17
2.1. Fıkıh Usulü ve Makasid İlişkisi	17
2.2. İbn Abdüsselam'ın Siyaset Nazariyesini Tayin Eden Fıkıh Anlayışı.....	20
2.2.1. Maslahat ve Mefsedet Kavramları	21
2.3.1. Devlet Başkanının İcraatlarının Şeriata Uygunluğu	23
2.3.2. Adalet, Ehliyet ve Devlet Başkanında Bulunması Gereken Vasıflar	26
2.3.3. Devlet Başkanının İstifa Etmesi ve Azletme Yetkisi.....	28
2.3.4. Devlet Başkanının Vazifeye Geliş Usulü	29
2.3.5. Devlet Başkanının Vazifeleri	32
2.4. Cihad Hukuku	33
2.5. Ceza Hukuku.....	34
2.6. Hâkimlik	35
2.6.1. Yargıda Adalet Kavramı	35

2.6.2. Devlet Başkanının Kendi Mezhebinden Olmayan Bir Kâdı Ataması.....	36
2.6.3. Hâkimin Müstehab Bir Hususu Emretmesi	37
2.6.4. Hâkimlerin Görev Süreleri.....	38
2.7. Maslahat Merkezli Bir Fıkıh Anlayışının Arkasında Yatan Gaye.....	38
2.8. Sair Hukuk Felsefelerinde Maslahat-Mefsedet Kavramı.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	42
İBN ABDÜSSELAM'IN FETVALARININ SİYASET NAZARİYESİ İLE OLAN UYUMU	42
3.1. Devlet Başkanına Dair Fetvalar	43
3.2. Vergi Hukukuna Dair Fetva.....	47
3.3. Hutbelere Dair Fetvalar.....	49
3.4. Kâdılara Dair Fetvalar.....	50
3.5. Devletin Mezhebine Dair Fetvalar	51
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	53
KAYNAKÇA	55

KISALTMALAR DİZİNİ

b. : bin
bk. : Bakınız
çev. : Çeviren
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
Md. : Madde
MK. : Medeni Kanun
nşr. : neşreden
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik eden
TMK : Türk Medeni Kanunu
vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Fıkıh eserleri muhteva bakımından geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Birçok ilmi kendi içinde mündemiç kılan fıkıh ilmi, bu alana dair telifat yapılmadan evvel, öncesinde sair İslami ilimlere dair birikimi gerekli kılıp belli başlı mezhep, düşünce ve anlayışlara da mensubiyeti gerektirmektedir. Bu tezin ele aldığı konu daha çok Batı Akademisinde kendisine yer edinmiş filozofların siyaset felsefesini tespit etme çabasını bir fakih olan İbn Abdüsselam üzerinden ele almaya çalışmaktır. Onun *el-Kavâidü'l Kübrâ* adlı eseri üzerinden metnin içindeki bahislerden ve konuya dair geçen ifadelerden bu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devamında, İbn Abdüsselam *Kitâbü'l Fetâvâ*'sından yer alan fetvaları ile muteber tarih kaynaklarında geçen diğer fetvalardan hareketle ortaya koyduğu siyaset anlayışının yansımaları ele alınmıştır.

2. Çalışmanın Amacı

Türkiye'deki akademik çalışmalar içerisinde siyaset düşüncesi çalışmaları ekseriyette Batılı filozofların felsefeleri üzerinedir. Geçmiş dönemlerde yaşamış Platon'dan günümüzde yaşamış Hannah Arendt'e (ö.1975) kadar çoğu filozofun siyaset felsefesi üzerine çalışmalar yapılmış, konu ile ilgili çeşitli makale, kitap ve tezler yazılmıştır. Ancak çok zengin bir birikime sahip İslam siyaset düşüncesi çalışmaları Türk akademisinde uzun bir zaman âtil kalmıştır. Çeşitli nedenlere bina edilebilecek bu eksiklik, uzun dönemler boyunca bu alanın çalışılmamasına sebebiyet vermiştir. Fakat yakın zamanda yapılan araştırmalar sayesinde alana dair ilgi artmış ve bununla birlikte İslam siyaset düşüncesi çalışmaları da hız kazanmıştır. Hem kavram hem şahıs hem de siyasetin diğer ilmi disiplinler ile olan bağlantısına dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmanın gayesi, fıkıh ve siyaset ilmi arasındaki ilişkiye İbn Abdüsselam özelinde değinmek ve bunun realitedeki tekabüliyetini göstermektir. Zira alimlerin fıkhi anlayışları teorik düzlemde ziyade hayatın pratik her alanını kapsayacak bir yapıdadır. Bir alim üzerinden ilerleyen çalışma, İslam siyaset tarihi içerisinde siyasi mekanizmanın işleyişinin hukuki bir düzlemde seyrettiğini ve her bir siyasi ve hukuki tasarrufun aslında fıkıhın süzgecinden geçtikten sonra meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, ilk olarak İbn Abdüsselam'ın hayatını, hocalarını ve yaşadığı dönemin siyasi ve içtimai durumunu ortaya koymakla başlamaktadır. Bunu yaparken tarihi olayları anlatmaktan ziyade İbn Abdüsselam'ın zihin dünyasını şekillendiren olayları ele almakta ve her bir unsurun onun fıkhi anlayışına olan etkisine değinmektedir. Daha sonra onun kavaide dair eseri üzerinden dikkatli bir etütle bir siyaset felsefesi ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu metin içindeki alt başlıklar, ara cümleler ve ele aldığı konular ile yapmaya gayret etmektedir.

Tezde İbn Abdüsselam'ın siyaset felsefesi ile yaşadığı dönem arasında bağ kurulup neşet eden siyasi düşüncenin nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde de bu iki bulgu üzerinden verilen fetvaların vazedilmiş siyasi nazariyeye olan uyumu incelenmiş ve çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Tezde, muhtasar bir usul takip edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, İbn Abdüsselam hakkında defaatle farklı tez, makale, kitap gibi teliflerde ele alınan ve tezle ilintisi olmayan bahisler tezin dışında tutulmuştur. Böylece, daha öz bir metin meydana getirme amacı hedeflenmiştir. Bundan ötürü İbn Abdüsselam'ın yaşadığı siyasi, kültürel ve ilmi ortam; yine onun hocaları, talebe ve eserleri gereksiz ayrıntılara girmeksizin özetle ele alınmıştır. Her bir başlık muhtasar mantığı dairesi içinde ele alınıp sadece teze ilişkin meseleler dahil edilip daha tafsilatlı okumalar için yer yer dipnotlarda kapsamlı bilgileri ihtiva eden eserlere göndermelerde bulunulmuştur. Takip edilen bu usul tezin okunması ve anlaşılması için ihtiyaç duymayacağı bilgiler ile vakit kaybedilmesini önlemektedir. Bu usul, daha muntazam bir tez meydana getirme gayesiyle yapılmıştır. Şu kadarı var ki, tezin dipnot kısmı yoğun bir şekilde kullanılıp daha detaylı okumalara yönlendirmeler ihmal edilmemiştir. Böyle bir yöntemin tercih edilmesindeki amaç ise meselenin daha açık bir şekilde kavranmasını temin etmek ve bazı konularda daha derin tartışmaları da zikretmek amaçlıdır.

4. Literatür Değerlendirmesi

Bu tez, İbn Abdüsselam'ın siyaset felsefesini belirlemeye çalışmasından dolayı ilk olarak müracaat edilen eserlerin başında onun *Ḳavâidü'l-aḥkâm fî meşâlihi'l-enâm (el-Ḳavâidu'l-kübrâ)*” adlı eseri gelmektedir. Daha sonra incelenen bu siyaset nazariyesinin realitesini tespit etmek adına onun “*el-Fetâva'l-Mıṣriyye*” eseri de derinlemesine incelenmiştir. Bunların yanında tarih kitaplarından da istifade edilmiştir. Bunlar arasında İbn İyâs'ın (ö. 930/1524 [?]) “*Bedâiu'z-zühûr fî vekâid-dühûr*”’u, Süyûtî'nin “*Hüsnü'l-*

muhâdara fî ahhâri Mısr ve'l-Kâhire”’si ve Sübkî’nin “*Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-kübrâ*”’sı vardır. Bahse konu tarih kitaplarından hem dönemin tarihi ele alınmış, siyasi ve içtimai ortam belirlenmeye gayret edilmiş hem de birçok defa zikredilen fetvalar incelenmiştir.

İbn Abdüsselam’a dair yazılan bazı kıymetli tezler de mevcuttur. Bunlardan birincisi Abdurrahman Haçkalı’nın *İzzüddin b. Abdusselam’da Maslahat Teorisi* başlıklı doktora tezidir. Bir diğeri ise Abdulmuttalip Arpa’nın *İzz. b. Abdüsselam ve el-İşâre ile'l-İcâz fî Ba'zi Envâi'l-Mecâz adlı eseri* başlıklı doktora tezidir. Son olarak ise Adnan Algül’ün *İzzüddin b. Abdüsselam’ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* başlıklı doktora tezidir. Her üç doktora tezi de İbn Abdüsselam’a dair belirli konuları ele almaları bakımından kıymetli tezlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM: İBN ABDÜSSELAM'IN HAYATI VE DÖNEMİ

Her bir insanın zihni ve fikri teşekkülünde yaşadığı coğrafyanın siyasi, kültürel ve ilmi ortamı bir vazife ifa etmektedir. Böylelikle, insanların düşünce yapısı yaşadığı toplum tarafından şekillenmektedir. Bu, insanın, evvela Aristoteles'in¹ daha sonra İbn Haldun'un² (ö. 808/1406) ifadesiyle: “*Medeniyyn bit'tab*” olmasının bir yansımasıdır. Zira insan, içtimai hayatın bizzat içine doğar ve yine o içtimai hayatın bir parçası olarak hayatını idame ettirir. Böylece, tarihte kendine yer edinmiş her bir şahsiyet değerlendirilirken, sadece o şahsiyetin kendisine odaklanmak yetersiz kalıp konunun daha geniş bir perspektiften tahlil edilmesi icap etmektedir.

Hukuki düzenlemeler de içinde bulundukları toplumun çeşitli hususiyetleri ile yoğun ilişki içerisindedir. Devletlerin çıkardığı kanunlar, alimlerin verdiği fetvalar, ahlak yasaları ve benzer hukuki her bir unsur bulunduğu dönemden etkilenir. Örneğin, Hammurabi Kanunlarında 282 madde bulunmaktadır.³ Bu maddelerden 50 tanesi ziraata ilişkindir.⁴ Yaklaşık yüzde yirmilik bir oranın bu alana hasredilmesi dönemin tarım politikaları ve toplumun temel geçim kaynağının tarım olmasıyla yakından ilişkilidir.⁵ Veyahut 1215'te İngiltere'de kabul edilen Magna Carta, dönemin siyasi ve toplumsal olaylarından etkilenmiştir. 63 maddeden oluşan Magna Carta, vergilendirmede ve yargılamada kralın yetkilerini kısıtlarken soyluların özgürlük ve yetkilerini arttırmış, halka karşı keyfi uygulamaların önüne geçmiştir.⁶

Bu ve benzeri sebeplerdendir ki İbn Abdüsselam'ın dönemi, onun düşünce yapısında, ilmi hüviyetinde, fıkıh anlayışında, siyaset nazariyesinde ve özellikle fetvalarında büyük etkiye sahiptir. Bahse konu dönem birçok açıdan ıslaha muhtaçtır. Bir taraftan Memlûk Devletindeki taht kavgaları siyaseti yıpratırken diğer taraftan Moğol saldırıları toplumda bir kargaşa meydana getirmiştir. Bunun yanında, dönemin ilim topluluklarındaki bazı çekişmeler ve mezhepler arası münakaşaların devamı bilhassa ulema için zor bir atmosfer

¹ Aristoteles, *Politics*, çev. Benjamin Jowett (London: Oxford University Press, 1916), 28.

² Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âserahüm min zevi's-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şahâda (Beyrut: Daru'l Fikr, 1981), 1/594.

³ Editör, "Code of Hammurabi". *Encyclopedia Britannica*, (Erişim 13 Ağustos 2024).

⁴ Erdal Özgüner, "Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler", *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (30 Haziran 2024), 159-161.

⁵ Editör, "Code of Hammurabi". *Encyclopedia Britannica*, (Erişim 13 Ağustos 2024).

⁶ Mary D. Stenton, "Magna Carta." *Encyclopedia Britannica*, (Erişim 13 Ağustos 2024).

oluşturmuştur. Ayrıca bazı alimler devlet başkanının benimsediği mezhebi sarayda bir güç unsuru haline getirerek sair mezheplere siyasi bir baskı oluşturmuşlardır. İslam tarihinde, bunun birçok örneği görülmekle⁷ beraber İbn Abdüsselam'ın dönemi de bu örnekler arasında sayılabilmektedir

1.1. Siyasi Ortam

İbn Abdüsselam, hicri yedinci yüzyılda yaşamış çoğu alim gibi ilim merkezlerinden olan Şam ve Mısır'da hayatını geçirmiştir. Hayatının çoğu Şam'da Eyyûbi Devletinde, geriye kalanı ise Mısır'da Memlûk Devletinde geçmiştir. Siyasi ortam bakımından çok kargaşalı bölgeler olmasına rağmen ilmi ortam bu kargaşadan etkilenmemiş, ilmi faaliyetler tabii seyrinde devam etmiştir.⁸

Bu siyasi çalkantıyı meydana getiren hususlardan biri şöyledir: Eyyûbi şehzadeleri arasında yaşanan taht kavgasıdır. Selahaddin Eyyûbî (ö. 589/1193), Kudüs'ün fethiyle beraber Haçlılara karşı üstünlük elde ederek bu üstünlüğünü hükümdarlığı boyunca devam ettirmiştir. Eyyûbi Devleti tarihinde kendisine isyan edilmeyen tek hükümdar olmuştur. Selahaddin'in cihada olan teşviki ve cömert olması saltanatını güçlendirmiş ve onu hem toplum hem de devlet nezdinde muteber bir konuma oturtmuştur.⁹ Fakat Selahaddin'in vefatından sonra bu üstünlük devam etmemiş ve siyasi çalkantılar meydana gelmiştir.

Geniş topraklara yayılmış olan Eyyûbi Devletinin toprakları Selahaddin tarafından evlatları arasında prenslik sistemine göre dağıtılmış kendisini ise büyük sultan olarak konumlandırmıştır. Dimaşk'ta veliahdî ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali'yi, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman'ı, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'yi, Yemen'de kardeşi Tuğtegin'i, Ürdün ve el-Cezîre'de kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil'i, Hama'da Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr'u, Humus'ta II. Şîrkûh'u, Balebek'te Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah'ı, Erbil'de Muzafferüddin Kökbörü'yi, Trablusgarp'ta Şerefeddin Karakuş'u idareye hâkim kılmıştır.¹⁰ Tarihte bazı büyük devletlerin güçlü hükümdarlarının

⁷ İslam tarihinde alimlere yapılmış birçok baskı içinde en meşhur olanı Mihne hadisesidir. Bk. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024). Ayrıca bk. Fehmi Ced'ân, *El-Mihne: Bahsun fî cedeliyyeti'd-dînî ve's-siyâsî fî'l-İslâm* (Lübnan: Muessetu'l Arabiyyeti li'Diraseti ve'n-Neşr, 2000); Walter M. Patton, *Ahmed Ibn Hanbal and the Mihna: A Biography of the Imam Including an Account of the Mohammedan Inquisition Called the Mihna, 218-234 A.h.* (Kessinger Publishing, LLC, 2010).

⁸ Şükran Fazlıoğlu - İhsan Fazlıoğlu, *İbnü'l-Ekfanî'nin Düşüncesinde Ahlak, Siyaset ve Firaset* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022), 13.

⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁰ Şeşen, "Eyyûbîler".

takip ettiği bu metot¹¹ genellikle hükümdarın ölümünden sonra devletin daha çabuk bölünmesine ve nihayetinde yok olmasına sürüklemiştir. Muhakkaktır ki her bir devlet, İbn Haldun'un iddia ettiği gibi, bir ömre sahiptir.¹² Ancak siyaseten takip edilen bu metot gücünü konsolide/temerküz ettirememiş prensler/şehzadeler arasında yoğun bir taht kavgasına ve devletin daha hızlı bir çöküşüne sebebiyet vermektedir.

Yukarıda bahsi geçen noktalar Selahaddin sonrası Eyyûbi Devleti için vaki olmuştur. Selahaddin'in 1193 yılındaki vefatından sonra Eyyûbi Devletinde şehzadeler arasında taht kavgaları meydana gelmiştir. Bu kavgalar zamanla şehzadeleri kendi aralarında savaşımaya kadar sürüklemiştir. Bu kavgalar sırasında hususen zikredilmesi gereken bir olay vardır ki İbn Abdüsselam bizzat tepki göstermiştir. O da Selahaddin Eyyûbi'den sonra Şam emiri olan el-Melikü's-Sâlih Ebü'l-Hayş İmadüddin İsmail (ö. 648/1251) ile Mısır emiri olan Necmeddin Eyyûb (ö. 647/1249) arasında yaşanan anlaşmazlıktır. Daha sonra savaşı dönüşen bu anlaşmazlık, el-Melikü's-Sâlih'i Haçlılarla ittifak yapmaya kadar götürmüştür. Öyle ki, el-Melikü's-Sâlih Haçlıların kendisine yardım etmesine karşılık Selahaddin'in bizzat fethettiği Safed, Sakif ve Armud kalelerini; bunun yanında Sayda, Taberiyye ve Cebel-i Amile şehirlerini Haçlılara vermiştir. Binaenaleyh, Haçlıların Şam'a girip silah almalarına da müsaade buyurmuştur. Daru'l-İslam'da zimmilerin silah taşınması, yapması ve onlarla silah alışverişi yapılması caiz olmamasından¹³ ötürü İbn Abdüsselam bu duruma açıkça karşı çıkmıştır. Bununla yetinmeyip ayrıca cuma namazında el-Melikü's-Sâlih'e yaptığı duayı da terk etmiştir.¹⁴

İbn Abdüsselam'ın bu tepkisi dikkate şayandır. İslam Devletlerinde hükümdarlık alametleri arasında en önemlilerden birisi Halife'nin kendi adına hutbe okutması¹⁵ ve ona

¹¹ Benzer bir siyaset Moğol hükümdarı Cengiz Han tarafından takip edilmiştir. Cengiz Han, topraklarını evlatları arasında bölüştürmüştür. Vefatından bir müddet sonra hanedan içi anlaşmazlıklara sebebiyet veren bu politika büyük Moğol hâkimiyetini yok etmiştir. Bk: Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹² Zülfü Demirtaş - Mehmet Emin Usta, "İbn-İ Haldun'dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım", *Milli Eğitim Dergisi* 41/191 (01 Temmuz 2011), 114; Mürşit Ünalır, "İbn Haldun'a Göre Toplum ve Devlet", *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 1/1 (20 Ekim 2021), 81.

¹³ Bk: İbn Hacer el-Heytemi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Muhtâc Bi-Şerhi'l-Minhâc* (Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 4/232; İbn Kayyım Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, thk. Yusuf b. Ahmed el Bekri - Ahmed b. Tevfik (Suudi Arabistan: Ramâdi Lin'Neşr, 1997), 3/305.

¹⁴ Ebü Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut, 1964), 8/210; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayri Süyûfi, *Hüsnü'l-Muhâdara Fi Tarih Mısır Ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Eb'ul Fadl İbrahim (Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1967), 2/163.

¹⁵ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri", *Belleten* 59/224 (20 Nisan 1995), 58.

dua edilmesidir.¹⁶ İbn Abdüsselam'ın böyle bir alameti terk etmesi zımnen el-Melikü's-Sâlih'in bu hareketi sebebiyle onun devlet başkanlığını kabul etmediğini göstermektedir. Gayet sertçe verilen bu tepki İbn Abdüsselam'ın siyasette dinin hudutları dahilinde kalınmasına verdiği önemi ve reel politiği gözetmek amacıyla siyâset-i şer'iiyenin çiğnenemeyeceğini göstermektedir.

İbn Abdüsselam'ın ömrünün çoğunun geçtiği Şam'daki siyasi atmosfer genellikle bu minvalde seyretmektedir. Bu seyir, İbn Abdüsselam'ın hem siyaset nazariyesinde hem de o nazariyeden neşet eden fetvalarında büyük bir etkiye sahiptir. Tabiidir ki İbn Abdüsselam'ın böyle bir coğrafyanın alimi olması fıkhnı da ona göre şekillendirmesini gerektirmektedir. Bilhassa ikinci bölümde ele alınacak siyaset nazariyesinde ve üçüncü bölümde ele alınacak fetva örneklerinde bu ortamın her iki hususa etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

İbn Abdüsselam'ın yaşadığı dönemin atmosferini daha iyi anlamak, bununla beraber dönemin siyasi figürlerinin meşruiyet arayışlarını kavrayabilmek için Eyyûbi Devletinden sonra kurulan Memlûk Devletinin ve devlet adamlarının hususiyetlerinin de incelenmesi gerekmektedir. Memlûk devlet ricalinin ekseriyetini Eyyûbi Devletinin şehzadeleri tarafından satın alınan ve asker olarak istihdam edilen köleler teşkil ediyordu. Bu askeri sınıf zaman içerisinde devlet kademelerinde yükselip nihayetinde Eyyûbi Devletine son verip Memlûk Devletini kurmuşlardır. Memlûk devlet adamlarının, Eyyûbi Devletinin köle-asker sınıfından olmaları halk tarafından meşru otorite olarak benimsenmelerini zorlaştırmıştır. Bundan dolayı Memlûkler, halk nezdindeki itibarlarını tesis etmek amacıyla Abbasilerin hilafet gücünden yararlanmak istemiş ve onu tekrar ihya etmek için gayret göstermişlerdir.¹⁷

İbn Abdüsselam'ın, ileride daha detaylı ele alınacağı üzere Memlûk devlet ricalinin köle statüsünde olmaları sebebiyle meşruiyetlerinin reddi, dönemin siyaseten istikrarsızlığının devam ettiğine işaret etmektedir. Zira ifade edildiği üzere, Selahaddin'in vefatından sonra bir türlü eski birliğine ve gücüne ulaşamayan Eyyûbi Devleti, daimî olarak taht kavgaları ile istikrarsızlık yaşamaktadır. Onların halefi olan Memlûk Devleti, her ne kadar siyaseten sağlam bir yönetimi tesis etmiş ve istikrarı temin etmiş olsalar da meşruiyet zemininde sıkıntılar çekmektedirler.

¹⁶ Fakihler, imamların cuma günü hutbede devlet başkanına bizzat ismiyle dua etmenin hükmü üzerine tartışmışlardır. Ebû İshak eş-Şirâzî (ö. 476/1083) gibi alimler bunu mekruh olarak görseler de cumhur ulema bunun caiz olduğunu lakin dualarda abartıya kaçınılmadan yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bk. Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevi, *Ravdatü't Talibin ve Umdetü'l Müftin*, thk. Zuheyr Saviş (Beyrut: el Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 2/33.

¹⁷ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

Bütün bu gelişmelerin yanında Moğol ve Haçlı devletlerinin saldırıları da devam etmektedir. Eyyûbi Devletinden sonra Memlûk Devleti de Haçlılara karşı savaşmayı sürdürmüşlerdir. Başta Sultan Baybars (ö. 676/1277) ve ondan iki sultan sonra gelen Sultan Kalavun (ö. 689/1290) Haçlılara karşı zaferler elde etmişlerdir.¹⁸ Benzer üstünlük Moğollara karşı da elde edilmiştir. Hülagü'nün Bağdat'a girip Abbasi Halifesi el-Musta'sım Billah'ı (ö. 656/1258) öldürerek Hilafet kurumuna fetret dönemi¹⁹ yaşatmasının ardından Mısır'a yönelip Memlûk Sultanı Muzaffer Kutuz'a (ö. 658/1260) teslim olmasını emretmiştir. Lakin Sultan Kutuz bu ihtarı hiçe saymış ve Hülagü ile savaşmıştır. Böylelikle, İslam tarihi içerisinde en önemli savaşlardan birisi olan Aynicâlût Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşın Kutuz tarafından kazanılması, Moğolların ilk defa yenilgiye uğratılmasına ve durdurulamayan güç anlayışının yıkılmasına vesile olmuştur. Moğolların batıya ilerlemeleri bu sayede durdurulmuştur.²⁰

Yoğun bir döneme tekabül eden bu zaman dilimini Abdulmuttalip Arpa doktora tezinde üç temel probleme indirgemektedir. Bunlar: 1. Haçlı seferleri, 2. Moğol istilaları, 3. İç karışıklardır.²¹ Arpa'nın bu taksimatı dönemin meselelerini ve problemlerini vazıh bir şekilde ortaya koyması bakımından isabetli bir sıralamadır. Binaenaleyh, bu sıralama esas alınarak İbn Abdüsselam'ın siyasete taalluk eden fetvalarının katı olması ve maslahat eksenli bir fıkıh geliştirmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Nitekim dönem siyaseten zayıf ve daimî bir savaş halindedir. Alimler, tıpkı İbn Abdüsselam'ın yaptığı gibi, ilmi gayretlerini bu gibi sebeplerden ötürü yıpranmış bir toplumu ihya etmek üzere harcamaktadırlar. Hakiki manada her bir alimin ilmi mesaisinde yatan temel saik, onun ilme olan iştihakı ve merakıyla beraber, özünde dinin muhafazası ve içtimai düzenin tesisidir.

¹⁸ Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁹ Bazı kaynaklarda Halife el-Musta'sım Billah'ın vefatından sonra Hilafetin sona erdiği ifade edilmiştir. (Bk. Abdurrahman Haçkalı, *İzzüddin B. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 95; M. Sabri Küçükbaşcı vd. (ed.), *Geçmişten Günümüze Hilafet* (İlem, 2019), 139; Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, çev. Gürzat Kami (Klasik Yayınları, 2019), 29.) Lakin bu tabir tarihi realite bakımından doğru bir ifade biçimi değildir. Zira Hilafet müessesesi o dönemde sona ermiş değildir. Daha doğru bir ifade o dönemde hilafet kurumunun fetret döneminden geçtiğidir. Geçmiş dönem müverrihleri de bu şekilde ifade etmişlerdir. İbn Kesir tarih kitabında bu durumu şöyle ifade etmiştir: "و ليس للناس خليفة" Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1990), 13/218. Benzer bir ifade ise Kadı Hüseyin b. Hasan'ın *Leta'ifu'l-Efkar* adlı siyasetnamesinde geçer: "وهو آخر الخلفاء العباسيين". Kadı Hüseyin B. Hasan, *Leta'ifu'l-Efkar Kadı Hüseyin B. Hasan'ın Siyasetnamesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 179.

²⁰ Abdülkerim Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

²¹ Abdulmuttalip Arpa, *İzz b. Abdüsselam ve el-İşâre ile'l-Îcâz fî Ba'zi Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri* (Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 93.

1.2. İlmî Ortam

7. asırdaki ilmî hayat, dönemin politik kaosundan etkilenmemiş görünmektedir²². İslam ilim tarihinin en önemli alimlerinden bazılarının bahse konu dönem ve coğrafyada yetişmesi bu tezi destekler niteliktedir. Bu dönemde, İbn Kudâme (ö.620 /1223), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), İbnü'l Hâcib (ö.646/1249), Makdisî (ö. 665/1267), İmam Nevevî (ö.676 /1277) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi yetkin alimler yetişmeye devam etmiştir.

Mezkûr alimler arasında sahip oldukları mizaç bakımından İbn Abdüsselam'a benzeyen ve onun gibi devlet ricalinin çekindiği kimseler de mevcuttur. Bunlardan en meşhur olanı İmam Nevevî ve ondan sonra gelen İbn Teymiyye'dir. Bu alimler, siyaseti her daim şer'i sınırların dahilinde tutmaya gayret göstermişlerdir. Bu hususun en meşhur örneklerinden birisi İmam Nevevî'nin Sultan Baybars ile yaşadığı tartışmadır. İmam Nevevî, Şam ve Mısır halkının ziraat mahsulünün Memlûk ve Tatar Devletlerinin idarecileri tarafından fıkhnın tayin ettiği öşür miktarından fazla alınmasına karşı çıkmıştır. O, bunun derhal terk edilmesini ve fıkhnın belirlediği ölçütün izin verdiği kadarının alınmasını ifade etmiştir.²³

Benzer bir haslet İbn Teymiyye için de geçerlidir. Kendisi kalemi ile yaptığı cihat kadar kılıcı ile de yapmıştır. Örneğin, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (ö. 703/1304) Cengiz Yasalarıyla şeriatın birlikte uygulanmasına karşı çıkmıştır. Öyle ki Memlûk Devletinin Gazan Han ile olan savaşında Memlûk ordusunda yer almış ve bizzat Gazan Han'a karşı savaşmıştır.²⁴ Fahrüddin b. Asâkir (ö. 620/1223), Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) ve İbn Dakîkul'îd (ö.702/1302) gibi örneklerle çoğaltılabilecek dönemin alimlerinin bu karakterde yetişmelerinde dönemin atmosferi ve ilmî ortamı büyük bir rol oynamaktadır.

Medreseler de hicri 7. yüzyılda zengin bir dönem yaşamaktadır. Nizamü'l-Mülk'ün (ö.485 /1092) yaptırdığı medreseler ile gelişen eğitim kültürü daha sonra Zengî ve Eyyûbi Devleti zamanında da sayıları artmıştır. Onların halefi olan Memlûk Devleti döneminde de benzer gayretler gösterilerek medreseler inşa edilmeye devam edilmiştir. Öyle ki dönemin Dimaşk'ında yüz atmış, Kahire'sinde ise yetmiş beş medrese eğitim faaliyeti sürdürmüştür. Bunların ekseriyeti 4 mezhep fıkhı üzerine ihtisaslaşmıştır.²⁵ Medrese geleneği üzerine

²² Fazlıoğlu - Fazlıoğlu, *İbnü'l-Ekfanî'nin Düşüncesinde Ahlak, Siyaset ve Firaset*, 13.

²³ Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara Fî Tarih Mısır Ve'l-Kâhire*, 2/95.

²⁴ Ahmet Sağlam, "İbn Teymiyye'nin Moğol-İlhanlılar'a Karşı Siyasi ve Dini Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/6 (11 Aralık 2016), 35-55.

²⁵ Mısır'daki camilerin kahir ekseriyetinde medreseler bulunur. Her bir camii ayrıca bir eğitim kurumudur. Öyle ki camiilerde dört adet eyvan bulunur ve her bir eyvanda dört mezhepten birinin fıkhı okutulur. Ekseriyette camiinin mihrabının bulunduğu ve namazın eda edildiği ön taraftaki eyvan Şâfiî fıkhının

yapılan birçok çalışma, bu yüzyılı İslam tarihi açısından en zengin eğitim dönemleri arasında zikretmektedir.²⁶ Zengin kütüphanelere sahip bu medreselerin yanı sıra Daru'l Kuran ve Daru'l Hadis medreseleri de mevcuttur.²⁷

Nihai olarak ifade edilmelidir ki fıkıh tarihi ile ilgili bazı çalışmalarda fıkıhın tarihi dönemlendirmesinde Moğol istilasından Mecelle'ye kadar olan bir dönemi kapsayan bu zaman dilimi *Gerileme Çağı* olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bu dönemde fikhî düşüncede katı bir taklit anlayışının egemen olduğu, geçmişin tekrarına dayanan bir yaklaşımın hâkimiyet kazandığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımın, fıkıh alanında herhangi bir yenilik veya katkı sağlanmasını engelleyerek, dinamik ve canlı bir bilgi birikiminin yerini durağanlık ve çıkmazlara bıraktığı, dolayısıyla fıkıhın toplumsal hayatla olan bağının zayıflamasına yol açtığı öne sürülmektedir.²⁸

Halbuki mevcut durumun böyle olmadığı görülmektedir. Zira İslâm dünyasında müçtehitlerin asrında ortaya çıkan birçok farklı mesele taklit zihniyetinin olduğu iddia edilen bu dönemde çözüme kavuşturulmuştur. Bu itibarla yeni çalışmalarda bu dönemlendirmenin sorgulandığı ve bu dönemde fıkıhın sistematik hale geldiğine dikkat çekilerek istikrar dönemi gibi adlarla adlandırıldığı görülmektedir.²⁹

Nitekim bu konu Haçkalı'nın doktora tezinde de ele alınmış ve İbn Abdüsselam'ın yaşadığı dönem, ilim ve kültür hayatı bakımından İslam tarihinin son derece parlak bir dönemini oluşturduğu ifade edilmiştir.³⁰

1.3. İzzüddin b. Abdüsselam'ın Hayatı

Tam ismi, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir.³¹ Ancak daha çok İzz veyahut İbn Abdüsselam ile anılmıştır. Kendisine ilmi birikimi ve güçlü şahsiyeti sayesinde farklı lakaplar verilmiştir. Bunlar:

okutulduğu bölümdür. Detaylı bilgi için bk. Engin Beksaç, "Eyvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

²⁶ Ayşegül Düzenli, "Memlükler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)" (Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2017), 27; Bahattin Keleş, "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış" 96/190 (2011), 195-207; İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1994), 27-45.

²⁷ Yiğit, "Memlükler".

²⁸ Bk. Muhammed el-Hudârî, *Târîhu't-teşrî' l-İslâmî* (Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1960), 4-5; Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 255-261.

²⁹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi, 2021), 143-172; Abdullah Kahraman, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Bilay Yayınları, 2019), 61-413; Muhammed Tayyip Kılıç, "Fıkıh Tarihinin İçtihat Merkezli Yazılması Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2016), 127-143.

³⁰ Haçkalı, *İzzüddin B. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi*, 53-56.

³¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, 8/209.

“Sultanu’l- Ulema”, “bâyiü’l-mülûk”, ve “şeyhülislâm”dır. Bunlar arasından bâyiü’l-mülûk lakabının İslam tarihi içerisinde daha evvel başka hiçbir alime verildiği tespit edilmemiştir. Ayrıca onun sultânü’l ulemâ lakabı üzerinde durmak, İbn Abdüsselam’ın ilmi salâhiyetini ortaya koymak bakımından önemlidir. İbn Abdüsselam’dan önce Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin (ö. 672/1273) babası Bahaeddin Veleddin (ö.628/1231) için de kullanılan bu lakap³² İslami ilimler literatüründe İbn Abdüsselam için de kullanılagelmiştir. Kendisine bu lakabın verilmesini ifade edecek en iyi örnek onun Mısır baş kadısı olarak tayin edildikten sonra dönemin Mısır müftüsünün: “Şeyh İzzüddin’in gelişinden önce fetva veriyorduk. Ancak o geldikten sonra, ondan başkası fetva veremez.”³³ sözü zikredilebilir. Bunu, onun ilmi üstünlüğünün ifadesi olarak yorumlamak mümkün olmakla beraber daha isabetli bir tevîl bu sözün onun fetva verirken gözü pekliğinden ve siyasilerin sultanından çekinmemesinden ötürü söylenmiş olmasıdır.

Dimaşk’ta doğduğu üzerinde ihtilaf bulunmamakla beraber doğum tarihi hakkında iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birincisi hicri 577 yılı ve ikincisi ise hicri 578 yılıdır. Lakin vefatını 660 yılı olarak kabul edip İbn Sübkî’nin: “83 yıl yaşadı”³⁴ ifadesi dikkate alınırsa doğumu için 577 yılını kabul etmek daha isabetli bir tercih olacaktır.

İbn Abdüsselam’ın yoksul bir aileden gelmesi onu ilme geç yaşta başlatmıştır. O, döneminin birçok önemli hocalarından ders almıştır. Bu hocaların hayatları incelendiğinde, İbn Abdüsselam’ın ilmin serdettiği hakikatleri cesurca savunmasında hocalarının da katkıları olduğu görülmektedir. Örneğin, yanında tefakküh ettiği Şâfiî fakihî ve muhaddis olan Fahrüddin b. Asâkir (ö. 620/1223) de tıpkı İbn Abdüsselam gibi devlet ricaline karşı açık sözlü ve hakikati olduğu gibi ifade eden takva sahibi ve zahit bir alimdir.³⁵ İbn Asâkir, yaşadığı dönemin Eyyubi sultanları el-Melikü’l-Âdil (ö. 615/1218) ve el-Melikü’l-Muazzam (ö. 624/1227) ile şer’î meselelere mugayir davranma ve kadılık görevini kabul etmeme gibi sebeplerden ötürü ihtilaf yaşamıştır.³⁶ Öyle ifade edilebilir ki İbn Abdüsselam hocası İbn Asâkir’in bu tavizsiz ve sağlam duruşundan etkilenmiştir.

İbn Abdüsselam’ın ilim hayatında önemli yere sahip olan hocalardan diğeri Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233)’dir. İbn Abdüsselam, Âmidî’nin yanında usul, mantık,

³² M. Nazif Şahinoğlu, “Bahâeddin Veleddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

³³ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/211.

³⁴ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/209.

³⁵ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/209.

³⁶ Cengiz Kallek, “İbn Asâkir, Ebû Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

kelam ve cedel gibi ilimleri okuyup onun ders halkalarına devam etmiştir.³⁷ Âmidî de dönemin yöneticileri tarafından baskı altında tutulan alimlerinden olmuştur. Hayatının son dönemlerinde tedrisattan mahrum bırakılarak vefat edene kadar evinde göz hapsine mahkûm edilmiştir.³⁸ İbnü'l- Hâcib (ö. 646 /1249) gibi bazı alimler, onun Gazzalî'den (ö.505/1111) daha fakih olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹

İbn Abdüsselam, çeşitli vazifeler deruhte etmiştir. Bunlar arasında Aziziye ve Zâviyetü'l Gazâlîyye medreselerinde müderrislik vardır. Fakat tezle daha yakın alakası olan görevleri, onun Emevî Camii hatipliği ve Amr b. el-As Camii imam ve hatipliğidir. Evvela, Emevi Camii hatipliği vazifesini ifa etmiştir. Şam emiri el-Melikü's-Salih etkili hitabeti nedeniyle onu 637 (1239-40) yılında bu göreve getirmiştir.⁴⁰ Ancak daha evvel bahsi geçtiği üzere Melik Salih'in haçlılarla kurmuş olduğu ittifaktan ötürü İbn Abdüsselam, hutbelerde Melik Salih'e dua etmeyi kesmiştir. İbn Abdüsselam'ın bu davranışını kabul etmeyen Melik Salih onu hatiplik görevinden azlettikten (638/1240) sonra onu hapse atmıştır. Hapisten çıkması üzerine Şam'ı terk edip Mısır'a hicret etmiştir. Bir siyasi çekişme sebebiyle Emevi Camii hatipliğinden el çektirilen İbn Abdüsselam, yine siyasi bir hamle olarak hicret ettiği Mısır'da sultan olan Necmeddin Eyyûb tarafından büyük bir iltifatla karşılanıp 639 (1241) yılında Amr b. el-Ass camii imamlığı ve hatipliği görevi kendisine tevdi edilmiştir.⁴¹ İbn Abdüsselam'ın Mısır'a gelmesi, Necmeddin Eyyûb için büyük bir kazanç olmuştur. Siyasi çekişme yaşayan Şam ve Mısır sultanları için İbn Abdüsselam gibi içtimai itibarı yüksek bir alimi saflarına çekmek onların siyasetinin önemli bir unsuru olmuştur. İbn Abdüsselam'ın Şam'ı terk edip Mısır'a gitmesi üzerine Melik Salih, elindeki bu kıymetli imtiyazı Necmeddin Eyyûb'a kaybetmiştir.⁴²

Tabakât kitaplarında ifade edildiği üzere sadece Allah korkusu ile yaşamış, elinden geldiği kadar dini muhafaza etmiş ve sultanlara karşı her daim hakkı söylemiştir. Bunun meşhur örneklerinden birisi, Necmeddin Eyyûb bir bayram günü eşraf ile beraber halkın içinde gezerken İbn Abdüsselam ile karşılaştığı olaydır. İbn Abdüsselam, Necmeddin Eyyûb'a içinde şarap ve pis şeyler satılan bir hânın olduğunu haber verir ve bunun derhal

³⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/209; Muhammed Zühâyli, *el-İzz b. Abdüsselam* (Dımaşk: Darü'l-Kalem, 1992), 59.

³⁸ Hakan Çoşar, "Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 179.

³⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/214.

⁴⁰ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1973), 1/404.

⁴¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/210; Makrîzî, *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/411; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara Fî Tarih Mısır Ve'l-Kâhire*, 2/161-162; Zühâyli, *el-İzz b. Abdüsselam*, 87.

⁴² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/210; Makrîzî, *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/411; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara Fî Tarih Mısır Ve'l-Kâhire*, 2/161-162; Zühâyli, *el-İzz b. Abdüsselam*, 87.

yıkılmasını ister. İbn Abdüsselam'ın bu ikazı üzerine Necmeddin Eyyûb hânı derhal yıktırır.⁴³ Bu örnek İbn Abdüsselam'ın toplum düzeninin muhafazası için her daim yöneticileri uyardığı ve toplumu haramlardan korumak için gayret gösterdiğinin tezahürüdür.

Ömrünün sonlarına doğru tedris faaliyetleri ile uğraşan İbn Abdüsselam 652 (1254) yılında Sâliyye Medresesinde ders vermeye başlar.⁴⁴ Sekiz yıl bu vazifeyi deruhte ettikten sonra 660 (1262) yılında⁴⁵ 83 yaşında Mısır'da vefat eder. Halk nezdinde büyük bir teessür ile karşılanan bu olay devlet ricali için bir rahatlama vesilesi olmuştur. Zira onun vefat haberini alan Baybars: "Allah'ın takdiri ki, İzz. b. Abdüsselam'ın vefatı benim yönetimim sırasında oldu. Sanırım bugün benim iktidarımın temelleri daha bir sağlamlaştı. Çünkü bu Şeyh, herkesin kendisine başvurup sözünü dinlediği bir kimse idi. Bir işaret verseydi tahtımı devirirdi. Onun vefatından sonra artık saltanatıma güven duymaktayım."⁴⁶ sözlerini sarf etmiştir. Sultan Baybars'ın bu sözleri bile İbn Abdüsselam'ın siyaseti ne denli şer'i hudutların içerisinde tutmada gayretli ve etkin olduğunun göstergesidir.

1.4. Talebeleri

İbn Abdüsselam'ın ilim halkalarından birçok alim yetişmiştir. Bunlardan bazıları Ebû Şâme el- Makdisî (ö.665/1267) ve Şehâbeddin el-Karâfî'dir (ö. 684/1285). Burada hususen zikredilmesi gereken talebesi ise İbn Dakîkul'îd'dir (ö.702 /1302). İbn Dakîkul'îd tıpkı hocası gibi şer'i meselelerde tavizsiz bir mizaca sahiptir. Üstadına, sultânü'l ulemâ lakabını veren de odur.⁴⁷ İlk tahsilini Mâlikî alimi olan babasının yanında yaptıktan sonra Kahire'ye gelip İbn Abdüsselam'dan fıkıh okur. Derin bir fıkhi birikimi olan İbn Dakîkul'îd hem Mâlikî kadılık makamına hem de ömrünün ileri safhasında Şâfiî kâdî'l-kudatlık makamına getirilmiştir.⁴⁸ Öyle ki, Takiyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) tarafından "mutlak müçtehid" olarak nitelenmiştir.⁴⁹

⁴³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/211-212.

⁴⁴ Makrîzî, *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/485.

⁴⁵ Mısırlı Tarihçi Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* adlı eserinde İbn Abdüsselam'ın 662 yılında vefat ettiğini ifade etmiştir. Bk. Makrîzî, *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/545. Lakin tetkik edilen diğer kaynaklar onun 660 yılında vefat ettiği üzere sabittirler. Bk. Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbüddîn Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'u'l-Umûr fi Vekâ'i'i'd-Dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Mekke: Mektebetü Dar'ul Baz, 1984), 1/317.

⁴⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/215.

⁴⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/209.

⁴⁸ Ahmet Özel, "İbn Dakîkul'id", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

⁴⁹ Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1992), 9/207.

İbn Dakikül'îd'in hayatı, ilmi tavrı ve vermiş olduğu fetvalar incelendiği vakit hocası İbn Abdüsselam'a yakın bir haslete sahip olduğu görülmektedir. Devlet kademelerinde görev almaktan çekinmiş ve birçok defa kadılık görevini reddetmiştir. Fakat daha sonra fikrini değiştirmiş ve ehil olmayanların göreve geleceği endişesi ile bu makamı kabul etmeye ikna edilmiştir. Hocası İbn Abdüsselam gibi o da Moğollara karşı hazırlanan ordunun teçhiz edilmesi için vergi toplanmasına dair fetvasında, ilk önce sultanın, daha sonra hanedanın ve en sonunda üst düzey devlet ricalinin tüm mallarını ortaya koyduktan sonra hazinenin yetersiz kalması halinde verginin toplanabileceğini ifade etmiştir. Bunların yanında Kādilkudâtılık yaparken hâkimlerin ipek hil'at giyme âdetini kaldırmış, saltanat naiplerinin tek başına şahitlik etmelerinin yeterli olacağı hükmünü de lağvetmiştir.⁵⁰

Bahsi geçen diğer alimler ile beraber İbn Dakikül'îd'in de bu mizaçta olması dikkat çeken bir husustur. Böyle bir mizacın, hoca talebe ilişkisinde talebenin hocasından bu ahlakı tevarüs etmesi sonucu mu meydana geldiği yoksa dönemin siyasi, ilmi ve içtimai ortamının şekillendirmesiyle mi doğduğu önemli bir sorudur. Bunun önemi ise siyaset-medrese ilişkisi ele alınırken ortaya çıkmaktadır. Bu ise, alimler üzerine yapılan müstakil araştırmalarda dönem, coğrafya ve eğitim sisteminin alimlerin ilmi hüviyetini nasıl şekillendirdiğini araştırırken ayrıca hocanın talebeye olan etkisinin de nasıllığının araştırılması gerektiğini göstermektedir.

İbn Abdüsselam'ın bir diğer önemli talebesi ise Şehâbeddin el-Karâfi'dir. Karâfi, hocasının başlatmış olduğu kavaid geleneğini tevarüs etmiş ve buna dair tıpkı İbn Abdüsselam gibi müstakil bir eser kaleme almıştır.⁵¹ Eserinde fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunan umumi kaideleri derlemiştir. Böylece eserinde fıkıh usulünü hem kendi meseleleriyle hem de külli kaideler bakımından ele almıştır. Ayrıca mezhebe körü körüne bağlı kalmanın yanlış olduğu fikrini benimsemiş gerekli durumlarda mezhebi tenkit etmenin fakihin hakkı olduğuna kanaat getirmiştir.⁵²

⁵⁰ Özel, "İbn Dakikül'îd".

⁵¹ Karâfi'nin kavaide dair kaleme almış olduğu eser için bk. Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b İdris b Abdürrahim Karâfi, *Envarü'l-buruk fi envai'l-furuk*, thk. Ömer Hasan Kıyyam (Lübnan/Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003).

⁵² H. Yunus Apaydın, "Karâfi, Şehâbeddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 10 Haziran 2024).

1.5. Eserleri

İbn Abdüsselam, İslami ilimler külliyyatına birçok eser kazandırmıştır. Ne var ki burada bütün eserlerini zikretmek yerine sadece tezle ilintisi olan eserleri zikretmekle yetinilecektir.

Ḳavâidu'l-aḥkâm fî meşâlihi'l-enâm (el-Ḳavâidu'l-kübrâ): Bu eser, tezin temel kitaplarından birincisidir. Kitabın adı Neziyye Kemal Hammad ve Osman Cuma Damiriyye'nin tahkik ettiği Daru'l Kalem baskısında *Mesâlihi'l Enâm* yerine *İslâhi'l Enâm* olarak da isimlendirilmiştir. İbn Abdüsselam'ın telifleri arasında en meşhur olanıdır. *el-Ḳavâidu'l-kübrâ*, kavaid literatürü bakımından günümüze ulaşan ilk eserdir. Kendisinden sonra öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfi'nin yazdığı *el-Furûḡ*'unun, ve Şâtîbî'nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfaḳât*'ının bir bakıma öncüsü olmaktadır. *el-Ḳavâidu'l-kübrâ*, fikhın bütün hükümlerinin ana gayesinin “Celb-i Mesâlih ve Def-i Mefâsid” olduğunu ortaya koymakta ve bunu birçok örnek ile delillendirmektedir. Bunu yaparken de zikrettiği her bir örnek üzerinden maslahatın ve mefsedetin ne olduğu üzerinde durmaktadır. *el-Ḳavâidu'l-kübrâ*'da yer yer tasavvufi izlere de rastlanmakta ve bazı fikhî meseleler tasavvufun kavramları ile açıklanmaktadır.⁵³ En temel özelliklerinden birisi ise bablarında ele aldığı konuyu inceledikten sonra konuyla alakalı soru cevap şeklinde ilerlemesidir. İbn Abdüsselam'ın Eş'ari olmasından dolayı *el-Ḳavâidu'l-kübrâ*'daki akaide dair meseleler Eş'ari mezhebine göre değerlendirilmektedir.⁵⁴ Arapça birçok defa basılan *el-Ḳavâidu'l-kübrâ*⁵⁵, Süleyman Kaya ve Soner Duman tarafından “*İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁶ İbn Abdüsselam tarafından *el-Ḳavâidu's-suğrâ* olarak da ihtisar edilmiştir.⁵⁷

el-Fetâva'l-Misriyye: Mısır'da yaşadığı dönemde İbn Abdüsselam'a tevcih edilmiş soruların cevaplarının derlendiği eserdir. Eserde 122 mesele hakkında fetva bulunmaktadır. Burada İbn Abdüsselam, Mısır'a göç ettikten sonra kendisine sorulan fikhî, tefsir, kelam ve

⁵³ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islâhi'l-en'am*, thk. Neziyye Kemal Hammad - Osman Cum'a Damiriyye (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000), 1/12,137,138.

⁵⁴ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islâhi'l-en'am*, 2000, 1/7.

⁵⁵ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm* (Kahire: el Mektebetü'l-Hüseyniyye, 1934); Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm* (Kahire: Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye, 1968); Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye, 1991); İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islâhi'l-en'am*, 2000; Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Daru'l Kütübi'l 'İlmiyye, 2015).

⁵⁶ Eserin tercümesi dil bakımından sade ve anlaşılırdır. Yer yer dipnotta Hanefîlerin ve Maturidîlerin görüşlerinin de eklenmesi tercümeyi zengin kılmıştır.

⁵⁷ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *el-Kavâidü's-suğrâ*, thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1996).

diğer konulardaki soruları cevaplamaktadır. Tezin ikinci kaynağını teşkil eden bu eserde siyasetle ilintili olan 11 fetva bulunmuştur. Bu eser müstakil olarak neşredilmiştir.⁵⁸ İbn Abdüsselam'ın ayrıca *el-Fetâva'l-Mevsiliyye* adıyla fetvalarının derlendiği başka bir kitap daha vardır. *el-Fetâva'l-Mevsiliyye*'de İbn Abdüsselâm, Musul hatibi Şemsüddîn Abdurrahim et-Tûsî tarafından 1254 yılında Kahire'de kendisine sorulan ve çoğu fikhî meselelerle ilgili olan 99 soruya cevap vermektedir. Fakat, bu 99 fetva içerisinden siyaset ile alakalı fetva tespit edilemediğinden tezde sadece *el-Fetâva'l-Mısriyye* esas alınmaktadır. *el-Fetâva'l-Mevsiliyye* müstakil olarak da basılmıştır.⁵⁹ Dönemin hadis ve sünnet tartışmalarını yansıtan bu iki fetva kitabı daha sonra birlikte de basılmıştır.⁶⁰

Bu iki eserin dışında İbn Abdüsselam'ın tefsir, fıkıh, tasavvuf, akaid, hadis gibi alanlarda eserleri bulunmaktadır.⁶¹

⁵⁸ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *el-Fetâva el-Mısriyye*, thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ' (Dımaşk: Darü'l-Fikr, 2007).

⁵⁹ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *el-Fetava'l-Mevsiliyye* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1999).

⁶⁰ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman İbn Abdulfettah (Lübnan/Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1986); Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn İbn Abdüsselam, *Fetâvâ sultâni'l-ulemâ el-İz b. Abdisselâm*, thk. Mustafa Aşûr (Kahire: Mektebetü'l Kur'an, 1987).

⁶¹ Eserlerine dair detaylı tüm liste için bk. Adnan Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 29-40.

İKİNCİ BÖLÜM: İZZÜDDİN B. ABDÜSSELAM'IN SİYASET NAZARİYESİ

2.1. Fıkıh Usulü ve Makasid İlişkisi

İbn Abdüsselam'ın siyaset nazariyesinin ele alınacağı bu bölümde Batı siyaset felsefesi giriş kitaplarının üslubu takip edilmektedir. Bir yüksek lisans tezi olması hasebiyle yeni bir üslup inşa etmek bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bundan ötürü, Batı siyaset felsefesinde filozofların eserlerindeki usul muvacehesinde bir siyaset felsefesi nazariyesi ortaya koyma geleneği burada da takip edilmektedir.

Bu bölüme böyle bir alt başlık ile başlanılmasının sebebi İbn Abdüsselam'ın fıkının temel yapı taşlarına işaret etmektir. İfade edileceği üzere fıkıh ve makasid ilişkisi kurulurken bazı sorular neşet etmektedir. Tezin içinde bu soruların sadece temel tartışma noktalarına değinmek İbn Abdüsselam'ın fıkıh anlayışını daha net ortaya konmasını sağlamaktadır.

Fukahanın fıkha dair telifatı, onların salt fıkıh anlayışlarını ortaya koydukları eserler değildir. Bu eserler – bilhassa usulü ele alan eserler bakımından – aynı zamanda söz konusu alimin şer'i ilimlerde ve alet ilimlerinde mensup olduğu ekolü ve mezhebi de göstermektedir. Bu sebebe binaen fıkıh usulü eserlerinde diğer ilimlere dair meseleler de ele alınmaktadır. Örneğin, hüküm istinbatında kullanılacak sarf ve nahiv kuralları,⁶² hükümlerin dayanaklarından birini oluşturan hadis ilmi için hadis usulü ilmi,⁶³ ahkam ayetlerini tefsir etmede takip edilecek yöntem için tefsir usulü ilmi,⁶⁴ hüsün- kubuh konusu ve mükellefin hususiyetlerini belirlemek için kelam ilmi⁶⁵ gibi ilimler fıkıh usulü eserlerinde yer edinmektedir. Bu yönüyle fıkıh ve fıkıh usulü, geniş bir ilmi müktesebat ile ele alınması gereken ilim dallarıdır. Ayrıca fıkıh eserleri sadece zikredilen bu ilimlere göre şekil almamaktadır. Bu ilim dallarının haricinde, alimin fıkha dair fikir yapısını şekillendirecek

⁶² Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Abdullah Hafız Ahmed Hikemî (Riyad: Mektebetu't Tevbe, 1998), 2/55-136; Şemseddin Muhammed b Hamza b Muhammed Molla Fenari, *Fusulü'l-bedayi' fi usuli's-şerai'*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Lübnan/Beyrut: Daru Kutubi'l İlmiyye, 2006), 1/80-174; Ebü's-Sena Mahmûd b Zeyd Lâmişî, *Kitâb fi usûli'l-fikh* (Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 22-53; Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli Kelvezani, *et-Temhid fi usuli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe (Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985), 1/99-121; Karafi, *el-Furuk*, 1/94-259.

⁶³ es-Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-Edille*, 2/226-512; Şemseddin Muhammed b Hamza b Muhammed Molla Fenari, *Fusulü'l-bedayi' fi usuli's-şerai'*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Lübnan/Beyrut: Daru Kutubi'l İlmiyye, 2006), 2/223-269; Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli Kelvezani, *et-Temhid fi usuli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe (Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985), 3/9-224.

⁶⁴ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es- es-Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Abdullah Hafız Ahmed Hikemî (Riyad: Mektebetu't Tevbe, 1998), 3/96-177; Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli Kelvezani, *et-Temhid fi usuli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe (Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985), 2/335-425.

⁶⁵ Fenari, *Fusulü'l-bedayi'*, 2006, 1/233-240; Lâmişî, *Kitâb fi usûli'l-fikh*, 90-97.

diğer unsurlar da vardır. Yaşanılan toplum, coğrafi yapı, tarihi dönem, siyasi olaylar ve bunun gibi diğer etkenler de fıkıh eserinin şekillenmesinde önemli roller oynamaktadır. Bu hususun örneklerinden birisi Maliki mezhebinin kurucu imamı İmam Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) fıkının ve usulünün yaşadığı toplum tarafından büyük ölçüde şekillenmesidir.

Fıkıhın bir diğer hususiyeti ise fakihin tasavvur ettiği âlemin tekabülîyetini ortaya koymaktır. Böylece fakihlerin, yaşadıkları topluma şekil vermek, yönlendirmek, rehber olmak ve içtimai düzeni tesis etmek gayretiyle eserlerini kaleme aldıkları ifade edilebilir. Fıkıh ve fıkıh usulünün dar manadaki amacı, tariflerinin içinde mündemiç olmakla beraber daha geniş kapsamdaki hedefi, toplumu şer'i ölçütler dahilindeki rotada tutmaktır. Bunu ise genelde toplumu, özelde de ferdi kapsayacak hükümleri ve kaideleri meydana getirerek yapmaktadır. Böylece fıkıh ve usul kitapları incelenip alimlerin istinbat etmiş oldukları hükümler ve vazetmiş oldukları usul kaideleri etüt edildiği vakit bunların genel anlamda toplumun bekasını tesis etmek amacıyla meydana getirilmiş hükümler olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bu ise İslami ilimler geleneğinin yaygınca benimsediği külden cüze doğru hareket etme temayülünün fıkıhta bariz bir göstergesidir.⁶⁷

Fıkıh, özünde içtimai ve ferdi hayatın şeriata uygun ve adaletli olmasını tesis etmeye yönelmektedir. Bunun teminini sağlayacak en önemli organ ise devlettir. Devlet her toplumda, Weber'in ifadesiyle, toplum düzenini tesis etmek amacıyla elinde meşru gücü bulunduran kurumdur.⁶⁸ İslam siyaset düşüncesinde ise devlet, fıkıhın⁶⁹ sadece yürütme erkine sahiptir. Bizzat devletin de tabi olması gereken fıkhi hükümler ile meşgul olmak ve ayrıca ferde ve topluma dair hükümler istinbat etmek bağımsız alimlere aittir. Devletin kadıları bu hükümleri cebren tatbik ettiği vakit bunlar hükümden kanuna dönüşmektedir. Fakat nihai emirde devletin kadıları da dahil olmak üzere fıkıh ilmi ile işigalin daha çok

⁶⁶ Rahmi Yaran, "Cüveyni'den İbn Abdüsselam' a Makasid/Maslahat Söylemi", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 28 (2006), 191-214.

⁶⁷ Fıkıh usulü ilmi, İslami ilimler geleneğine has bir ilimdir. Sair hiçbir hukuk geleneğinde hukuki hükümlerin belirlenmiş kurallar manzumesinden elde edilmesi yoktur. Binaenaleyh, fıkıh usulünün tanımında da geçtiği üzere her bir fûru meselesi için aynı usulün kullanılması fıkıhı diğer bütün hukuk nizamlarına nazaran daha sistematik, tutarlı ve bütüncül kılmaktadır.

⁶⁸ Max Weber, *Politics as a Vocation* (New York: Oxford University Press, 1946), 4.

⁶⁹ Hem burada hem de tezin bazı kısımlarında hukuk kavramı yerine fıkıh kavramı kullanılması tercih edilmektedir. Zira fıkıh kavramının mefhumu hukuk kavramının mefhumundan daha geniştir. Bugünkü hukuk anlayışından neşet eden kanunlar, ekseriyette içtimai düzeni bozabilecek durumlara dair kanunlar geliştirirken ferdi göz ardı etmektedirler. Oysa toplumun en temel yapısını oluşturan insandır. Böylelikle ilk olarak ferdi düzeyde hukuki hükümlerin olması gerekmektedir. Fıkıh tam da bu yapıdadır. Bir taraftan içtimai düzeni tesis edecek hükümleri ihtiva ederken diğer taraftan da yine toplum salahiyyeti adına insanı ifsada götürecek mefsedetlerin önüne geçmektedir. Zinanın, içkinin, kumarın yasak olmasına; namazın ve orucun farz olmasına bu açıdan bakılması gerekmektedir.

bağımsız alimlerin uğraşı olduğu görülmektedir.⁷⁰ Osmanlı dönemine kadarki süre içinde de alimler devletten bağımsız vakıfların finanse ettiği medreselerde yetişmişlerdir.⁷¹ Bu ise onların gerekli tedrisattan sonra fıkıh ile uğraşlarında genellikle bağımsız olarak bu ilimle iştigal etmelerini mümkün kılmıştır.

Batı siyaset felsefesinde benzer bir ayrım görülmemektedir. Montesquieu⁷² ile gelişen kuvvetler ayrılığı ilkesi John Locke⁷³ ve Alexis de Tocqueville⁷⁴ gibi modern Batı siyaset filozofları tarafından savunulmaktadır. Fakat bu kuvvetler ayrılığında kanun koyucuların her açıdan bağımsız olmaları ve devlete dahi çalışmamaları gerektiği ilkesine rastlanmamaktadır. Bundan dolayı bu eserlerde daha çok devletin nasıl bir ortamda meydana geldiği, ne sebeple neşet ettiği, rejim türleri ve bunların mukayesesi gibi konuları tartışan Batı siyaset felsefesi, devlet-hukukçu (fıkıhçı) ilişkisi üzerine İslami gelenekte olduğu kadar durulmamaktadır.

İbn Abdüsselam'ın *el-Kavâidü'l Kübrâ*'sı ve onun adeta bir izdüşümü olan *Kitâbu'l Fetâvâ*'sı da bu hususiyetlerden hâli değildir. Tarihi arka plan ve eserin muhteviyatı incelendiği vakit ifade edilen hususlar *el-Kavâidü'l Kübrâ*'da da fark edilmektedir. Tezin birinci bölümünde aktarılan tarihi ve siyasi ortam, İbn Abdüsselam'ın, *el-Kavâidü'l Kübrâ*'sını maslahat ekseninde ele almasını gerekli kılmıştır. Moğol devletinin gücünün onun yaşadığı dönemde gitgide zayıflaması Müslümanların istikrar dönemine girmesine yardımcı olmuştur. Fakat uzun yıllar süren siyasi istikrarsızlık, savaş ve kaos, fert ve toplum düzeninin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Böyle bir ortamda kaleme alınacak bir eser, tabiidir ki hicri 3. veyahut 4. dönemde kaleme alınan eserlerden hem muhteva hem de meselelerin ele alınışı bakımından farklılık arz edecektir. Böylelikle, toplum içinde kaybolan düzeni tekrardan tesis etmek fıkha düşmektedir ve bunu gerçekleştirmek için usule farklı bir

⁷⁰ İslami ilimler geleneğinde alimlerin devlet vazifelerini deruhte etmeleri hoş karşılanan bir tavır değildir. Zira alimler ömürlerini bu ilme vakfetmeli ve devlet işleri gibi kendilerini ilimden uzaklaştıracak uğraşlardan uzak durmalıdırlar. Bunun yanında bir alimin mezhebinin dışında herhangi bir yere mensubiyeti onun tarafsızlığını ve dahi kararlarındaki muteberliğini zedelemektedir. İlimin izzetini muhafazası için alimler bu tür hususlardan ekseriyette kaçınmışlardır.

⁷¹ Osmanlı döneminde alimlerin yetişmesi bağımsız medreselerden, sultanların ve devlet adamların yaptıkları ve finanse ettikleri medreselere geçmiştir. Konunun doktora düzeyinde detaylı incelenişi için bk. Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*.

⁷² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine (Karton Kapak)*, çev. Berna Günen (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

⁷³ John Locke, *Two Treatises of Government* (New Jersey: The Lawbook Exchange, 2010).

⁷⁴ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir (İletişim Yayınları, 2022).

zaviyeden bakıp merkezi kavramları değiştirmek gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek adına İbn Abdüsselam merkeze “Maslahat” kavramını almaktadır.⁷⁵

İbn Abdüsselam, karşılaştığı meselelerde şer’i maslahat dairesi içerisinde hüküm vermektedir. Bunu yaparken vazetmiş olduğu usulünü takip etmektedir. Burada fıkıh usulünün ve makasid’in ayrı ilimler olup olmadığı tartışması da önemli bir meseledir. Zira bu soru beraberinde daha büyük sorunları doğurmaktadır. Nitekim bu kapsamda makasid’in şu şekilde bir üçlü bir taksimata tabi tutulduğu görülmektedir: 1. fıkıh usulünden bir cüz olarak makasid⁷⁶, 2. fıkıh usulünden müstakil bir ilim olarak makasid⁷⁷ ve 3. Varlık, kâinat ve dini anlamada müstakil ve bütüncül bir yöntem⁷⁸ olarak makasid.⁷⁹

Bu taksimin ilk bölümü, usule dair bir eksiklik teşkil etmemektedir. Zira usulün bir alt babı olması onu usulün bir parçası kılmaktadır. Ancak diğer iki taksim için tevcih edilmesi gereken; Makasid, usulden müstakil bir ilim dalı olarak kabul edildiğinde, her şer’i ilimde olduğu gibi onun da kendine ait bir usulünün olması gerekmekte ve usulsüz bir ilim tasavvur edilmediğine göre makasid’in usulü nedir? sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya verilecek cevabın için de Makasid’de müstakil bir usul ortaya konulup konulmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Bir diğer önemli soru ise; şayet Makasid düşüncesi⁸⁰ için müstakil bir usul vazedilmemişse, maslahatın ne olduğunun tayininde takip edilecek şer’i metot ne olacaktır? Ancak malumdur ki tüm bu tartışmalar tezin sınırları dahilinde olmayıp sadece muğlak kalabilecek bazı meseleleri öz bir biçimde zikretmek amacıyla mevzu bahsedilmektedir.

2.2. İbn Abdüsselam’ın Siyaset Nazariyesini Tayin Eden Fıkıh Anlayışı

İslam siyaset düşüncesi eserleri ve fıkıh tarihi incelendiği vakit, devlet yönetiminde hiyerarşik bir sıralama göze çarpmaktadır. Bu husus her ne kadar siyasetname türü eserlerinde sarahaten ifade edilmese de devletin yapısı gereği bu düzen meydana gelmektedir. Bu sıralama, safi devlet makamlarından meydana gelmemektedir. Ayrıca farklı

⁷⁵ İbn Abdüsselam’ın makasid anlayışının Ebu İshak eş-Şatibi’nin makasid anlayışı ile mukayesesini için bk. Abdun’nûr Bezzâ, *Fıkıhul-Makasid vel-Mesâlih beynel-İzz b. Abdusselam ve Ebi İshak eş-Şatibi: Dirâse Mukarene* (Kahire: Daru’l-Kelime, 2014).

⁷⁶ Cüveynî, Gazzalî, İbn Abdüsselam ve Karafî gibi alimler burada yer alır.

⁷⁷ Tahir b. Aşur burada yer alır.

⁷⁸ Taha Cabir Alvânî ve Casir Avde burada yer alır.

⁷⁹ Bk. Mehmet Görmez, “Makâsıda Giriş”,

www.ide.org.tr/TR/listmenu/uslvemaksid/detail/birmetodolojiolarakmakasidmehmetgormez?id=36876 (Erişim 10.07.2024)

⁸⁰ Burada bilhassa “Düşünce” kavramının kullanılması lazım gelmektedir. Zira usulü olmayan bir şey ilim olarak ifade edilemez.

aktörler de dahil edilmektedir. Örneğin: İslam siyaset düşüncesinde devlet hiyerarşisinin en tepesinde fakihler yer almaktadır. Onlar, bilfiil yönetim erkine dahil olmamakla beraber daha çok devletin yönetim sınırlarını tayin etmektedirler. Fakihler, devlet başkanının ve sair devlet memurlarının şeriatın sınırları içerisinde meşruiyetlerini tesis edip devletin icraatlarını fıkhi (hukuki) bir zemine oturtan kişilerdir. Sulta, her ne kadar devlet başkanında ve etrafındaki devlet görevlilerinde olsa da onları, bilhassa tebaanın gözünde meşruiyet kazanmalarını ve muteberliklerini, fakihler tesis etmektedirler.

Bu kısımda İbn Abdüsselam'ın fıkıh telakkisi bütüncül bir şekilde ele alınmayacaktır. Onun yerine sadece onun siyaset nazariyesini ortaya koyacak mevzular bahse konu olacaktır. Bu bölümün alt başlıklarında: maslahat ve mefsedet kavramları, devlet başkanının icraatlarının şeriata uygunluğu, onda haiz olması gereken ehliyet ve vasıfları, vazifeye geliş biçimleri, istifası ve azli, savaş, cezaların mahiyeti ve devlete dair bazı meseleler ilgili alt başlıklarda ele alınacaktır.

2.2.1. Maslahat ve Mefsedet Kavramları

İbn Abdüsselam'ın fıkhi maslahat-mefsedet eksenini üzerinden ilerlemektedir. Onun istinbat ettiği bütün hükümlerin gayesinin şer'i maslahatın temini ve mefsedetini izalesi için olduğu görülmektedir. Bu anlayış en iyi *el-Kavâidü'l Kübrâ* adlı eserinde görülmektedir. Üslup bakımından da farklılaşan *el-Kavâidü'l Kübrâ* bazen, bir konunun bitiminde konuyla alakalı sorular yerleştirip daha sonra bunları cevaplayan,⁸¹ akitler konusunu işlerken bir anda kesip hükümler konusuna intikal eden,⁸² insanların fiilleri ve bunların hükümleri açıklanırken bölüm bitmeden insanın ilmi ile Allah'ın ilmi arasındaki farkları anlatan⁸³ bir muhtevaya sahiptir.⁸⁴

el-Kavâidü'l Kübrâ en temelde maslahat ve mefsedet kavramları üzerinden ilerlemektedir. İbn Abdüsselam'ın bunu yapmasının arkasındaki gaye, onun fıkıh anlayışının temeline insanı yerleştirmesidir. Tüm eser insanın ihyası üzerine şekillenmektedir. Bunu da maslahatların en yüce olanlarını şeriatın hudutları dahilinde belirleyip her türlü mefsedeti yok etmekle suretiyle gerçekleştirmek istemektedir. İbn Abdüsselam'a göre hayat buna göre

⁸¹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 1/72,73,88,99,115-116.

⁸² Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Süleymî İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, thk. Neziyye Kemal Hammad - Osman Cum'a Damiriyye (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000), 2/97.

⁸³ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 2/204.

⁸⁴ Konu hakkında daha detaylı bir inceleme için bk. Adnan Algül, "Kavâid İlmi Ve İzzüddîn B. Abdüsselâm'ın Kavâid İlmine Etkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (01 Aralık 2016), 43-67.

yaşanmalıdır. İnsanın hayatındaki tercihleri ve yaşantısı maslahat ve mefsedet ekseninde ilerlemektedir. Hayattaki her bir tercih ya bir maslahatın temini ya da bir mefsedetini defî için yapılmalıdır.⁸⁵

İbn Abdüsselam, maslahatları hükümleri bakımından üç kısma ayırmaktadır. Mübah maslahatlar, mendub maslahatlar ve vacib maslahatlar.⁸⁶ Mefsedetler ise iki kısma ayrılmaktadır. Mekruh mefsedetler ve haram mefsedetler.⁸⁷ Bu maslahatlara ve mefsedetlere dahil olan her bir tür ise ahiret maslahatı ve dünya maslahatı olarak birbirinden ayrılmaktadır. Ahiret maslahatlarını şeriat belirlemektedir. Kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve doğru istidlaller aracılığıyla bunlar tayin edilmektedirler. Dünya maslahatlarını ise yine evvela şeriat belirlemektedir. Ne var ki dünyaya dair bir hükmün bilinmemesi durumunda, ihtiyaç, tecrübe, adetler ve muteber kanaat vesilesiyle belirlenebilmektedir. Allah'ın taabudi olarak koyduğu ve maslahat ve mefsedetine dair hikmetini insanlara bildirmediği hükümler dışında kalan tüm hükümler bu prensiplere dayanmaktadır. Böylece hangi amelin iyi hangi amelin kötü olduğu bu yöntemler ile bilinmiş olmaktadır.⁸⁸

İnsanların fiilleri de ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi maslahata götüren fiiller iken ikincisi ise mefsedete götüren fiillerdir. Maslahata götüren fiiller ise kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Dünyevi bir maslahata götüren fiiller, uhrevi bir maslahata götüren fiiller ve hem dünyevi hem de uhrevi bir maslahat götüren fiiller. Mefsedete götüren fiiller de üçe ayrılmaktadır: Dünyevi bir mefsedete götüren fiiller, uhrevi bir mefsedete götüren fiiller ve hem dünyevi hem de uhrevi bir mefsedete götüren fiiller. Maslahata götüren fiillerin yapılması Allah tarafından emredilmişken mefsedete götüren fiillerin de yapılması yine Allah tarafından kesin olarak yasaklanmıştır.⁸⁹

Maslahatlar mahiyetleri bakımından dört çeşittir. Hazlar ve sebepleri, sevinçler ve sebepleri. Mefsedetler de aynı şekilde mahiyetleri bakımından dört çeşit olup acılar ve sebepleri, üzüntüler ve sebepleridir. Dünya hazları, sevinçleri, acıları, üzüntüleri ve bunların sebepleri akıl ile bilinmektedir. Dünya hazlarının en üstünü irfan sahibi olma ve Allah yolunda bulunmaktır. Ahiret hazzı, sevinci, acısı, hüznü ve bunların sebepleri ise nasslarda varit olan vaat, sakındırma ve tehditler ile bilinmektedir. Örneğin haz için Kuran'da: "*Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların*

⁸⁵ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/7-11.

⁸⁶ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/12.

⁸⁷ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/12.

⁸⁸ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/12.

⁸⁹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/14-15.

istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız.”⁹⁰ ve “Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır.”⁹¹ ayetleri geçmektedir. Sevinç için: “Bu tutumları sebebiyle Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir.”⁹², “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”⁹³. Acı için: “Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır.”⁹⁴, “Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır.”⁹⁵ Üzüntü içinse: “İstiraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, “Tadın bakalım bu yakıcı azabı!” denilecek.”⁹⁶

2.3.1. Devlet Başkanının İcraatlarının Şeriata Uygunluğu

İbn Abdüsselam, devletin faaliyetlerinin her daim şeriatın hudutlarının dahilinde olması gerektiğini savunmaktadır. Lakin bu savunusundan önce devlet ricalini bir tasnife tabi tutmaktadır. Maslahat merkezli bir fıkıh usulü benimsemiş olması hasebiyle İbn Abdüsselam, devlet erkanını temin ettikleri maslahata göre sınıflandırmaktadır. En âli maslahatı gerçekleştirme ve çoğu mefsedeti izale etme imkanını elinde bulundurması hasebiyle devlet başkanı en üst sırada yerini almaktadır. Ondan sonra hâkimlik velayeti yer almaktadır. Zira hâkimlik, diğer velayetlere nazaran daha geneldir. Üçüncü sırada ise ordu komutanlığı velayeti gelmektedir. Bu da hac velayetinden daha önemlidir. Zira cihadın fazileti, haccın faziletinden daha fazladır. Bunların haricindeki velayetlerin dereceleri elde edilen maslahat ve izale edilen mefsedetin umumi ve hususi olmasına göre farklılaşmaktadır.⁹⁷

⁹⁰ Kur'an Yolu (Diyanet İşleri) Meali (10.07.2024), ez-Zuhuruf 43/71.

⁹¹ es-Sâffât 37/45-46.

⁹² el-İnsân 76/11.

⁹³ Âl-i İmrân 3/170.

⁹⁴ el-Bakara 2/10.

⁹⁵ el-İbrâhim 14/17.

⁹⁶ el-Hac 22/22.

⁹⁷ İbn Abdüsselam, Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am, 2000, 1/76-76.

İbn Abdüsselam'ın siyaset nazariyesinde siyasetin şer'i sınırların dahilinde olması gerekmektedir. Devletin ve onu yönetenlerin her bir icraatı şeriata uygun olmak zorundadır. O, bunu bir örnek üzerinden tafsilatlandırmaktadır. Ona göre devlet başkanı, recm cezasının tatbik edilmesini emrettiği vakit, recmin mu'tad olan taşlar ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca halifenin daha büyük taşların veyahut daha küçük çakıl taşlarının kullanılmasını emredemeyeceğini sarahaten ifade etmekte,⁹⁸ konuyu da eser içerisinde ayetlerle desteklenmektedir. Ahzab suresi 36. ayetinde geçen: *"Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur."* hükmünden hareketle İbn Abdüsselam, hiçbir mahlukatın Allah'ın hüküm verdiği bir konuda seçim hakkının olmadığını ve dahi muhalif olabilecek bir görüşü serdetme hakkının da olmadığını ifade eder.⁹⁹

Bu anlayışın sadece ukubata dair mevzulara has kılınmayıp ayrıca devlet başkanının emirlerini yerine getirmede de gözetilmesi gerekmektedir. Her ne kadar devlet teamüllerinde, emir verildikten sonra *emir demiri keser* veyahut üstün asttan "rica ettiği" ivedilikle yerine getirilir anlayışı hâkim olsa da bu kararlar şeriatın dairesinde olduğu sürece yerine getirilmektedir. İbn Abdüsselam, bunu bir örneğin iki farklı tezahürü ile izah etmektedir. Örnekte bir devlet başkanı -adil olarak bilinip fıkhi da bilen bir kişi olarak- haksız yere bir kişinin öldürülmesini emretse, cezayı infaz eden memura bu işi ikrahla yapmamış bile olsa diyet veyahut kisas gerekmez. Zira infaz memuru, âdet olduğu üzere devlet başkanının adaletle verdiğini düşündüğü hükme uygun hareket etmiştir. Bu nedenle öldürülenin diyetini infaz memuru değil devlet başkanın ödemesi gerekmektedir.

Konuyla daha çok alakalı olan kısım bu örneğin ikinci versiyonudur. O da zalim bir devlet başkanının hâkimiyeti döneminde infaz memuruna bir kişinin organının kesilmesine veyahut öldürülmesine dair emir verilse, infaz memuru hükmün geçerli olduğunu kesinkes bilmedikçe veyahut en azından zann-ı galip üzere olmadıkça bu emri yerine getirmesi caiz değildir. İbn Abdüsselam, bu konumdaki devlet başkanını, halktan fasık bir kimseyi Müslüman birini öldürmeye zorlayan kişi olarak konumlandırmaktadır. O bu hususta son olarak devlet başkanının bir kimseyi, bir başkasını öldürmeye zorlamasının herhangi bir şahsın zorlamasına müsavî olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰

⁹⁸ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/236.

⁹⁹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/329.

¹⁰⁰ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/266-267.

İbn Abdüsselam'ın zihin dünyasındaki maslahat ve onun doğurduğu adalet anlayışı o kadar berraktır ki bir memurun bile devlet başkanının sahip olduğu cebretme gücüne karşı direnmesini savunmaktadır. Devlet başkanı kesin bir emir vermiş olsa bile bunun başka bir Müslümanın maslahatının elden gitmesi sonucunun doğurduğu an İbn Abdüsselam için bu hüküm geçersiz hükmündedir.

Bu mevzu hakkında bir başka örnek ise devlet başkanının beytu'l-mal ile olan ilişkisidir. Devlet başkanı hazine üzerinde devletin ihtiyacı doğrultusunda tasarruf hakkına sahiptir. Fıkıhın ona tayin ettiği ölçütler doğrultusunda harcama yapabilmektedir. Böylelikle, devlet başkanına hudutsuz bir harcama limiti tanınmamaktadır. *el-Kavâidü'l Kübrâ*'da bu konu ele alınırken şayet devlet başkanı haksız yere devlet hazinesinden bir şeyi kendine alırsa veyahut devlet hazinesini kullanarak bir şey satın alırsa, mal onun mülkiyetinde değil devletin mülkiyetinde sayılmaktadır. Hatta devlet başkanları bu itibarla fakir konumundadır. Zira onların bir malları olmayıp hazinenin tüm varlığı halka aittir. Ayrıca İbn Abdüsselam, devlet başkanının hazineden kendisi için bir şey satın alması sonucunda beytu'l-mala borçlandığını ve bu malın miktarınca parayı tekrar hazineye aktarması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰¹

el-Kavâidü'l Kübrâ'nın bu alt başlığı altında ele alınan bir diğer konu ise devlet başkanının bir canı veyahut bir malı telef etmesi sonucunda doğacak tazmin yükümlülüğünün kime ait olacağı sorusudur. İbn Abdüsselam, böyle bir tazmin yükümlülüğünün hazineye ait olduğunu ifade etmektedir. Böyle durumların zaman zaman devleti yönetirken meydana geldiğini ve devlet başkanının halk adına tasarruflarda bulunması hasebiyle tazmin yükümlülüğünü de halkın gerçekleştirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Lakin İbn Abdüsselam, gerçekleşen can kaybının veyahut mal telefinin devlet başkanının bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla yapmış olduğu tasarrufların sonucunda olması gerektiğini de şart koşmaktadır.¹⁰²

Bu başlık altında ele alınabilecek diğer bir örnek de, adil olmayan bir hükümdarın döneminde arazi satın alan bir kişinin, bu satın almış olduğu arazide gömülü taş, hazine, odun ve tahta gibi mallar bulması durumunda o mallar ile ne yapması gerektiği sorusudur. Adil bir yönetimin olduğu bir devlette, İbn Abdüsselam gömülü malı bulan kişinin sahibini bulamadığı ve bundan ümit kestiği takdirde bunu devlete yani hazineye teslim etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Adil bir yönetimin bulunmaması halinde ise Müslümanların

¹⁰¹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 2/293.

¹⁰² İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 2/322.

maslahatını gözeterek bulunan o malların Müslümanların lehine harcanması gerektiğine dair fetva vermektedir.¹⁰³

2.3.2. Adalet, Ehliyet ve Devlet Başkanında Bulunması Gereken Vasıflar

Devletin yönetici kademelerinde bulunan kişilerin sahip olmaları gereken bazı özellikler vardır. Bu özelliklere sahip yöneticiler sayesinde devletin bekası temin edilmekte ve adalet tesis edilmektedir. İbn Abdüsselam'ın eserinde de bu konu ele alınan konulardan biridir. Bunun yanında, bilhassa adalet vasfına dair bazı söylemleri de tartışmaya açıktır. Ancak *el-Kavâidü'l Kübrâ*'da, siyasetnamelerde devlet başkanında bulunması gereken vasıfların alışagelmiş sıralamasından ve bunların izahlarından daha çok bazı örnekler üzerinden meselenin ele alınması tercih edilmektedir. Böylece eser içerisinde teorik olarak ifade edilenlerin pratik sahada neye tekabül ettiği gösterilmektedir.

Bunlardan birisi adalet vasfına dairdir. İbn Abdüsselam'ın bu mevzuya dair ilginç bir yaklaşımı vardır. Eserinde yer yer farklı kişilerin adalet vasıflarını ele alırken benzer durumdaki kişilere aynı hükmü vermediği fark edilmektedir. Bunlardan en dikkat çekeni adil olmayan farklı konumdaki kişilere farklı hükümler vermesidir. Örneğin, adil olmayan bir şahidin sözüne itibar etmeyip onun şahitliğini kabul etmemektedir. Oysaki mevzubahis devlet başkanı olduğu vakit aynı hüküm söz konusu değildir. İbn Abdüsselam, adil olmayan bir kişinin devlet başkanı olabileceğini savunmaktadır. Burada dikkat çeken husus devlet başkanlığı gibi şahitlikten daha mühim olan bir konuda adalet vasfını göz ardı ederken şahitlikte adalet eksikliğini hiçbir şekilde kabul etmemesidir.¹⁰⁴

Özünde bu mesele yine maslahatın temini ve mefsedetın izalesi anlayışına dayanmaktadır. İbn Abdüsselam bu meseleyi izah ederken şahitlik gibi bir konuda adil olmayan bir adamın şهادetinin kabulünün davada karşı taraf için mefsedet doğuracağını ve yine karşı tarafın maslahatını elinden alacağını düşündüğü için makbul görmemektedir. Oysaki, devlet başkanlığında, bir devletin başının olmaması -velev ki bu lider adil olmasın- milletin maslahatının elinden gitmesine ve mefsedetlerin baş göstermesine sebebiyet verecektir. Buradan yola çıkarak, ona göre devlet başkanında olması gereken temel vasıflarda dahi eksiklik olması, onun başa gelmesine engel değildir. Zira o devlet başkanlığı için adil bir adam olmadığı vakit zulmü en az olanın mercuh olacağını ifade etmektedir.

¹⁰³ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 2/304.

¹⁰⁴ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/121.

Yine ilgili sayfada ele aldığı bir diğer konu devletin başına bir kadının veyahut mümeyyiz olmayan bir çocuğun geçmesi durumundaki haldir. Burada her ikisinin de hâkim atama, vali tayin etme ve ordu donatma gibi tasarruflarının muteber olmasını yaşadıkları toplum içindeki “hikmet sahibi kişilerin” geçerli sayıp saymadığına bağlamaktadır. İlgili pasaj içerisinde bir kadının veyahut mümeyyiz olmayan bir çocuğun devlet başkanı olmasını bir belaya duçar olmak şeklinde nitelemektedir.¹⁰⁵

İbn Abdüsselam, adalete dair bahislerden sonra devlet başkanının günahkâr biri olması durumunu ele almaktadır. Böyle bir durumda onun velayetinin geçerli olup olamayacağı tartışma konusu olmaktadır. Herhangi bir özür bulunmaksızın, dinin terkinin haram kıldığı bir ameli engellemesi durumunda velayetinin düşeceğini ifade etmektedir. Fakat devlet başkanının küçük günah işlemesi durumunda velayetinin devam edip etmeyeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Abdüsselam konu ile ilgili dört görüş zikreder. Buna göre;

Birinci görüş: Küçük günah işleyen velayetinin sona ereceği görüşüdür. İbn Abdüsselam, küçük de olsa günah işlememenin peygamberlere has bir durum olduğunu ve günahsız olmanın imkânsız olması hasebiyle geçersiz bir görüş olduğunu ifade etmektedir.

İkinci görüş: Küçük günah işlediği ortaya çıkınca velayetin düşmesidir.

Üçüncü görüş: Hüsn-i zan yaparak Müslümanlar için normal durumda haram olan bir hususun devlet başkanı için mübah olduğu anlayışıdır. Bu İbn Abdüsselam’a göre görüşlerin en kötüsüdür. Zira Allah helallerden ve haramlardan kimseyi istisna etmemektedir.

Dördüncü görüş: Devlet başkanının işlediği haramlar, onu Allah’a yaklaştırır.

O, her bir görüşü hatalı bulmakla beraber en sonunda kendi görüşünü ifade etmektedir. Ona göre devlet başkanı küçük günah işlediğinde vakit günahkâr olmakta ancak velayeti devam etmektedir. Burada en makbul olanı kendisine bunun hata olduğunu ifade etmek fakat aynı zamanda onun hatasını izhar etmeyip örtmektir.¹⁰⁶ Zira ona göre devlet başkanının hatası, örtülmeye en layık olan hatalardandır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahi'l-en'am*, 2000, 1/121.

¹⁰⁶ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/151.

¹⁰⁷ Böyle bir ifadenin dikkatli bir şekilde telakki edilmesi gerekir. İbn Abdüsselam’ın burada vurgulamak istediği husus devlet başkanı olması hasebiyle birinin günahlarını göz ardı etmek, ona özel bir tavırda bulunmak değildir. Bilakis hatasının kendisine ifade edilmesinden sonra onun bu hatasının insanlar tarafından duyulmasının önüne geçmektir. Zira bu onun velayetini sağlamlaştırmak ve halkın gözündeki muteberliğini korur. Binaenaleyh, böyle bir imtiyaz sadece devlet başkanına tanınmış da değildir. Malumdur ki Müslümanın ayıbını örtmek hem ayette hem de birçok hadiste vurgulanan önemli bir ahlak kaidesidir. Bk. Abdulğalip Aslan, “Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da‘vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği”, *Davet Dili* (Batman: Mütercim Kitap, 2021), 331-350.

Son olarak İbn Abdüsselam, devlet başkanının hem adil olması hem de aynı zamanda zalim olması durumunu incelemektedir. Burada onun temel vurgusu zulmü hasebiyle sebebiyet verdiği zararları tazmin etmesi gerektiğidir. Tazmin etmemesi durumunda meselenin ahirete intikal edeceğini ve orada zulmü miktarınca sevabının hak sahiplerine geçeceğini, sevabının tükenmesi durumunda hak sahiplerinin günahlarını yükleneceğini savunmaktadır.¹⁰⁸

2.3.3. Devlet Başkanının İstifa Etmesi ve Azletme Yetkisi

Bugünkü İslam siyaset tarihi tartışmalarında, devlet başkanının (Halifelerin) her türlü yetkiyi haiz olduğu, arzu ettikleri her şeyi yapmaya yetkilerinin olduğu ve hatalarının bir cezai müeyyidesinin olmadığı iddia edilmektedir. Lakin tarihi realiteden uzak bu tez özünde hakikat barındırmamaktadır. Öyle ki, İslam tarihinde birçok kez fakihlerin meşruiyet vermediği yöneticiler, yönetimlerinde zafiyet yaşamışlardır. Hatta o makamdan hal' edildikleri de birçok kez vakidir. İslam'ın siyasi tarihindeki halifeler arasından 67 tanesinin hal', istifa veyahut ihtilal sonucunda görevi sona ermiştir.¹⁰⁹ Bu raşid halifelerin kapsamdan çıkarıldığı vakit toplamda 129 halife içerisinde 67'sinin hal' veyahut istifa etmesi %52'lik bir orana tekabül etmektedir.

Böyle bir oranın kısa bir değerlendirilmesi de gerekmektedir. Her iki halifeden birisinin görevden istifa veyahut hal' edildiği gibi yüksek bir orana sahip İslam siyasi tarihinin her daim büyük bir istikrarsızlık dönemi yaşadığı vehmi doğabilmektedir. Ancak tarihi safi sayısal verilerden hareketle yorumlamak elbette ki tarih metodolojisi açısından isabetli sonuçlar izhar etmeyebilmektedir. Bu verileri tarihi olayların sebep sonuç ilişkileri ile beraber, dönemin koşulları ve ortamı ile değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin 267 yıllık devlet tarihinde Memlûkler'de 36 kez devlet başkanlığında farklı sebeplerden ötürü değişiklik olmuştur. Bu sayı 616 yıllık¹¹⁰ hükümlerlik tarihine sahip Osmanlı için sadece 11'dir. Bu saikler eşliğinde değerlendirildiği vakit İslam siyaset tarihine dair daha makul ve muteber bir anlayış meydana gelecektir.

İstifa meselesine dair İbn Abdüsselam'ın temel görüşü, istifa edecek olan devlet başkanının yerine kaim olabilecek eğer bir kişi varsa istifasının geçerli olacağı yönündedir.

¹⁰⁸ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/144.

¹⁰⁹ Özgür Kavak, "Hal', İstifa Ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 (01 Aralık 2019), 141-196.

¹¹⁰ Bu hesap, Prof. Dr. Halil İnalcık'ın Osmanlı devletinin kuruluş tarihinin 1299 olmayıp 1302 olduğu tezinin kabulüyle hesaplanmıştır. İlgili konu hakkında detaylı bir inceleme için bk. Halil İnalcık, *Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak* (Hayy Kitap, 2012).

Bu, devletin ve ümmetin maslahatını korumak için aldığı bir önlemdir. Aksi halde siyasi ve içtimai kargaşaların yaşanması kaçınılmazdır.¹¹¹

Bir diğer konu olan azletme yetkisi ise devlet başkanının özgürce tatbik edebileceği bir hak değildir. Bir devlet görevlisini¹¹² görevden alırken iki şarta binaen bunu yapabilmektedir. Bunlardan ilki eğer söz konusu devlet görevlisi hakkında bir şüphe varsa vaki olabilecek mefsedeti önlemek adına onu görevden alabilmesidir. İkinci olarak şayet mevcut memurdan daha kabiliyetli ve ehil bir memurun olması durumunda birini diğerinin yerine geçirebilmesidir.¹¹³ Bunların haricinde devlet görevini mevcut memurdan daha düşük bir memura vermesi caiz değildir. Ayrıca, (bazı fakihlere göre) birbirine nitelik bakımından denk iki memur arasından hali hazırda göreve devam edeni vazifeden alıp onun yerine yine aynı ehliyeteye sahip olana vermesi de caiz değildir. Zira devlet görevi içinde sürekli değişim istikrarsızlığa yol açmaktadır.¹¹⁴

2.3.4. Devlet Başkanının Vazifeye Geliş Usulü

İbn Abdüsselam'a göre devletin her daim bir başkana ihtiyacı vardır. Bu, genel maslahatların temini ve genel mefsedetlerin def'i için en mühim noktadır. Devlet başkanı; vali, hâkim ve kolluk kuvvetleri gibi sair devlet görevlileri ile milletin maslahatlarını azami ölçüde sağlamalıdır. Bu nedenle devlet başkanının tayin edilmediği bir devlet; zayıfların ezilmesine, maslahatların yok olup mefsedetlerin baş göstermesine ve şerefli insanların düşük insanların saldırılarına maruz kalmasına sebebiyet verecektir.¹¹⁵ Bunu önlemek ise devlet için çalışan her bir kimsenin ehliyet ve liyakat sahibi kimselerden olmasıyla ve dahi erdemli kimseleri bu makamlara tayin etmekle gerçekleşir.¹¹⁶ Binaenaleyh, her bir yönetim makamları için fazilet sahibi kimselerin göreve gelmesi tercih sebebi de olmalıdır.¹¹⁷

İbn Abdüsselam, devlet başkanının vazifeye geliş yöntemini ele almadan evvel başta devlet başkanı olmak üzere devlet görevine atanacak kimselerin sahip olması gereken özellikleri anlatmaktadır. Onun özellikleri ve ehliyetlerinden bahsettiği devlet görevlileri

¹¹¹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/258.

¹¹² Kavâid'te bahsedilen durum devlet başkanının bir hâkimi görevden azletmesini ele alırken burada bu husus devlet içinde önemli görevlere sahip tüm memurları kapsayacak şekilde ifade edildi. Zira özelde hâkimler için geçen bu hükümler sair devlet görevlileri için de geçerli olabileceği açıktır.

¹¹³ İslâm hukukçuları, azil sebepleri olarak görevlinin cezayı gerektiren bir suç işlemesi, görevini kötüye kullanması, tayininde aranan vasıflardan bazılarını kaybetmesi, sağlık açısından görevini sürdüremez hale gelmesi, dinen haram sayılan davranışlarda bulunması ve özellikle rüşvet alması gibi hususları zikrederler. Fahrettin Atar, "Azil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹¹⁴ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahi'l-en'am*, 2000, 1/112.

¹¹⁵ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/120.

¹¹⁶ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/7.

¹¹⁷ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/172.

arasında kadılar, ordu komutanları, imamlar, müezzinler ve yetim mütevellileri bulunmaktadır.¹¹⁸

İbn Abdüsselam, *el-Kavâidü'l Kübrâ*'da devlet başkanının göreve gelme yöntemi hakkında pek fazla bir izahta bulunmamaktadır. Böyle bir eserde bu mevzuyla dair uzun bahislerin bulunmaması eserin genel mahiyetine muvafıktır. Zira adaylar arasından en ehliyetli olanın her halükârda seçilmesi gerekmektedir. Burada seçimden daha çok ehil olanların tespit edilmesi daha önemi haiz bir durumdur. İbn Abdüsselam'ın daha çok odaklandığı durum, vazifeye uygunluk bakımından eşit olan iki devlet başkanı adayı arasından seçimin nasıl yapılacağına dairdir. Burada İbn Abdüsselam'ın hükmü, aralarında kura çekilmesidir. Zira kura çekmek aradaki kin, nefret ve hasedi ortadan kaldırmakta ve halk arasında meşruiyetini tesis etmektedir.¹¹⁹

Bugünkü pozitif siyasi sistemler dahilinde kura ile devlet başkanı seçimi (sortisyon) bulunmamaktadır.¹²⁰ Böyle bir seçim tavsiyesinin Kavâid gibi bir eserde mevcut olması dikkatli bir etüde tabi tutulmadığı ve eserin genel mahiyeti idrak edilmediği vakit anlaşılması elbette ki güç olmaktadır. Zira böyle bir yöntemin devlet başkanı seçimi gibi son derece mühim bir konuya tatbik edilmesi dikkat çekmektedir. Lakin burada özünde devlet sisteminde hızlı kararların alınmasına imkân verecek, sürekli işleyen ve daim olan bir yapının duraklamasını önleyecek bir imkân söz konusu olmaktadır. Binaenaleyh, kura sadece göreve ehil olmaları bakımından eşit iki aday arasında cereyan eden bir durumdur. Daha ehil olanın tespiti gerçekleştiği anda onun göreve gelmesi elbette söz konusudur. Bu yöntemler, bugün halihazırda tatbik edilen, ülke genelinde her bir vatandaşın seçime girme hakkının olmasından daha başarılı sonuçlar vermektedir. Zira bu sistem dahilinde adaylar, ehil olup olmamalarına yönelik değerlendirilmektedir. Siyasi karizmaları, söylev yetenekleri, maddi imkanları veyahut karşı adaya duyulan isteksizlik gibi sebeplerle göreve gelmelerine imkân tanımamaktadır. İslam siyaset düşüncesinde devlet başkanlığı için

¹¹⁸ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/105.

¹¹⁹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî ıslahî'l-en'am*, 2000, 1/127-128.

¹²⁰ Bu tür bir seçim daha çok Antik Yunan'da uygulanmaktaydı. Konu ile alakalı hem Türk akademisinde hem de yabancı akademide çalışmalar bulunmakla beraber mevcut siyasal düzenler arasında devlet başkanlığı için tatbik edildiği görülmemektedir. Bk. Oliver Dowlen, *The Political Potential of Sortition: A Study of the Random Selection of Citizens for Public Office* (İngiltere: Andrews UK Limited, 2017); Gil Delannoi - Oliver Dowlen, *Sortition: Theory and Practice* (İngiltere: Andrews UK Limited, 2016); Coşkun Can Aktan, "Epistokleros (siyasi Liderlerin, Temsilcilerin Ve Yöneticilerin Görevlendirilmesinde Liyakat İlkesine Dayalı Sortisyon Ve Rotasyon Sistemi)", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 14/1 (31 Temmuz 2022), 1-26; Coşkun Can Aktan - Serdar Yay, "Demarşi, Sortisyon Ve Rotasyon Temsilcilerin Ve Yöneticilerin Seçimi Ve Atanmasında Kura İle Rastgele Seçim (Sortisyon) Ve Görev Süresi Sınırlaması (Rotasyon): Fayda Ve Maliyet Analizi", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 13/2 (2021), 228-259; Coşkun Can Aktan - Serdar Yay, "Kleroterion: Antik Yunan'da Kayırmacılık Ve Kollamacılığı Önlemeye Yönelik Bir Sortisyon-Rotasyon Uygulaması", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 13/1 (14 Temmuz 2021), 1-19.

adaylar mezkûr özelliklerinden ötürü görevi adaletle yerine getirmeleri, atayacağı adayları ehliyeteye göre seçmeleri ve ülke içinde istikrarı sağlamaları için seçilmektedir.

Buraya dair son husus ise İslam siyaset düşüncesinde halifelerin seçildikten sonra ömür boyu makamda kalmalarına dair eleştirilerdir. Güç ve bilhassa siyasi güç zaman içinde insanı yıpratmakta ve köreltmektedir. Bu insanın tabiatının sonucu bir durumdur. Bu itibarla bir insanı ömrü boyunca devletin en güçlü makamında tutmak elbette ki bir hukuki zemine oturtulmadığı sürece kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Lakin İslam siyaset düşüncesi içerisinde devlet başkanına verilmiş olan ömür boyu makamda kalma hakkı sağlam hukuki zeminlere oturtulması hasebiyle kendini diğer siyasi nizamlardan daha güçlü kılmaktadır. Devlet başkanları sadece fakihlerin çizmiş olduğu hudutları yine fakihler adına yürüten kişilerdir. İslam devletinde, bir devlet başkanı, bir fakihin karşı geleceği bir işi gerçekleştirememektedir. Devlet başkanının her bir icraatı bir fakihin fetvasıyla gerçekleşmek zorundadır.¹²¹ Kavak'ın da ifade ettiği üzere buna uymayan devlet başkanı hal edilmektedir.¹²²

Son olarak İslam siyaset geleneğinde devlet başkanının görevde ömür boyu kalma özelliğinin bugün çoğu ülke tarafından tatbik edilen seçimle belirli bir süre görevde kalmasından iki nokta bakımından daha evla olduğu görülmektedir. Birincisi, görev süresi boyunca görevini layıkıyla yerine getirmeyen bir devlet başkanının azledilmesinin güçlüğü ve genellikle görev süresinin bitmesinin beklenilmesi devletin istikrarının zarar görmesine sebebiyet vermektedir. Bu ise bir millete ve devlete görev süresi boyunca büyük bir kayba ve meydana getirmiş olduğu sıkıntıları bir sonraki devlet başkanının üstüne yığmasına neden olmaktadır. Bir diğer zarar ise kısa süreli devlet başkanlığı seçimi uzun dönem proje ve yatırımlara imkân vermemekte ve daha çok günü kurtarmaya yönelik adımlar atmaya teşvik etmektedir. Bir devlet başkanının 4-6 yıllık görev süresi içerisinde uzun vadeli işlere girişmeye imkânı yoktur. Zira bir sonraki seçimi kazanma garantisi yoktur. Bununla beraber halk, sürekli seçimlerin vaki olduğu bir devletten hızlı ve hemen fayda elde edecekleri icraatlar beklemektedir. Halbuki, içtimai, siyasi ve ekonomik kalkınmalar her daim uzun vadeli icraatların sonucudur. Seçim uygulanan ülkelerin devlet başkanlarının çoğu bilhassa görev sürelerinin sonuna yaklaştıkları vakit seçim tatbik etmenin tabii sonucu olarak tekrardan seçimi kazanmak için uğraş içine girip devlet görevini aksatabilmekte ve devleti çeşitli açılardan zarara sokacak icraatlar ve vaatlerde bulunmaktadır.

¹²¹ Osmanlıların devlet yönetiminde fikhın yerini inceleyen ve bu konuları detaylı bir şekilde ortaya koyan Asım Cüneyd Köksal'ın kitabı incelenebilir. Bk. Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye* (Klasik Yayınları, 2017).

¹²² Kavak, "Hal", *İstifa Ve İh*, 186-190.

2.3.5. Devlet Başkanının Vazifeleri

İbn Abdüsselam, devlet başkanının çeşitli vazifelerini zikrederken öncelikle onun elinde bulundurduğu imkanlar doğrultusunda maslahatı en fazla olanları temin etmek ve mefsedeti en fazla olanı izale etmekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir.¹²³ Devlet başkanının makamda bulunduğu süre zarfında mazlumlara karşı insaflı olması ve aciz kimselere haklarını fazlasıyla vermesi ile Allah'ın lanetinden uzak kalacağını belirtmektedir. Ayrıca o, bunun Hz. Ebubekir'in İslam siyaset geleneğine kazandırdığı bir husus olduğunu ve onun halife olduğu gün hutbeye çıkıp: "Ey insanlar, sizin en güçlünüz benim yanımda en zayıf olanınızdır. Ondan başkasının hakkını alırım. Sizin en zayıfınız benim yanımda en güçlünüzdür. Onun hakkını alıp ona veririm." buyurarak İslam siyasetinin temellerinden birini atmış olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁴

Devlet başkanının tasarrufları ise uhrevi maslahat ve dünyevi maslahat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şayet sırf Allah hakkı olan bir konuda tasarrufta bulunmuş ise buradaki maslahatı uhrevidir. Kul haklarına dair bir tasarrufta bulunursa, bu takdirde kulun maslahatı dünyevi, devlet başkanının maslahatı ise uhrevidir. Hem kul hem de Allah haklarına dair tasarruflarında ise devlet başkanı hem dünyevi hem de uhrevi maslahatı elde etmektedir.¹²⁵

Daha evvel zikredilmiş olan İslam siyaset geleneğinde devlet başkanlarının ve yöneticilerin fıkıh ile kesin çizgilerle sınırlandırılmış olmaları anlayışı *el-Kavâidü'l Kübrâ*'da de ele alınır. İbn Abdüsselam, valilerin vazifelerinden bahsederken, bir valinin şeriatın yasaklamış olduğu hiçbir tasarrufta bulunamayacağını ifade etmektedir. Bir fayda söz konusu olmadığı zaman devletin malında tasarrufta bulunmak, maslahat getirmeyen veyahut mefsedete götüren icraatlar yapmak gibi hususlar yasaktır. Hatta İbn Abdüsselam o kadar maslahat merkezli bir düşünceye sahiptir ki bir vali ne bir maslahat celb eden ne de bir mefsedeti defeden bir tasarrufun bile yapılmasını uygun görmemektedir. Zira bunu yapmakta bir anlam yoktur.¹²⁶

Bu konular hakkında, İbn Abdüsselam'ın bir soruya vermiş olduğu cevaplardan hareketle siyasete dair bir kıyas yapmak da mümkündür. On kişiyi doyurmakla bir kişiyi on kere doyurmak birbirlerine müsavî midir sorusu tevcih edilmektedir. İbn Abdüsselam bir kişinin on kere doyurulması yerine on ayrı kişinin doyurulmasını evla görmektedir. Bu daha sonra Mecelle'de kaideleşmiştir Mecelle'de: "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyâr

¹²³ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/77.

¹²⁴ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 1/222-231.

¹²⁵ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Süleymî İbn İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye, 1991), 2/134.

¹²⁶ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, 1991, 2/89.

olunur.” kâidesi (mad.26) vardır.¹²⁷ Bu kaide siyasette, bu soruya verilen cevapta da görülebileceği üzere menfaât-ı âmm menfaat-ı hâssa ihtiyar olunur şeklinde de tezahür edebilmektedir. Zira böylelikle herhangi bir menfaatin söz konusu olduğu bir durumda bir kişinin veyahut daha küçük bir grubun menfaati yerine daha büyük bir grubun menfaatini gözetmek asıl adalettir.

2.4. Cihad Hukuku

İbn Abdüsselam, kafirlerle sürekli bir savaş halinin olmasını uygun görmektedir.¹²⁸ Bunu ayrıca siyaset alanına dair eser telif etmiş olan Cüveynî de söylemektedir.¹²⁹ Bu mefsedetlerin izalesinin imkân ölçüsünde farz olması ve en büyük mefsedetin Allah’ı inkâr olması hasebiyle gerekmektedir.

İbn Abdüsselam, savaşmamayı ise sadece Müslümanlara zarar getirecek ve mefsedet doğuracak durumlarda caiz görmüştür. Bunu ise sadece en fazla 10 yıla has kılıp fazlasının caiz olmadığını ifade etmiştir. Bu süre zarfında hem kafirlerin bazıları için Müslüman olma imkânı doğarken hem de devletin güçlenmesi imkânı bulunmaktadır.¹³⁰

İbn Abdüsselam, cizye gelirleri için üç görüşü ele almaktadır. Buna göre birinci görüş, cizye gelirlerinin askerler için olduğu, ikinci görüş ise kamu yararına harcanmasına dair görüştür. Son olarak ilim ehli olanların da cizyeden pay alma hakkını savunan görüştür. İbn Abdüsselam da, nasıl ki askerlerin veyahut öncelik sahibi halkın kamu mallarındaki paylarını almaya hakları varsa ilim ehlinin de cizyeden pay sahibi olmaya hakkı bulunduğunu ifade etmektedir.¹³¹

Cihad hakkında son olarak İbn Abdüsselam kimlerin hangi ecre nail olacağını ele almaktadır. Burada yine maslahat merkezli bakış açısı sergileyerek cihada giden neferin; cihada çağrı yapan, cihadı düzenleyen ve cihada imkân sağlayan devlet başkanından daha çok ecre nail olduğunu savunmaktadır. Zira birisi maslahatın celbi mefsedetini defî için sebep iken bir diğeri direk olarak failidir. Lakin devlet başkanının elde edeceği toplam ecir savaşan

¹²⁷ Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2001), 88.

¹²⁸ O'nun özellikle bu konuya dair Ahkâmü'l-Cihâd ve Fadluhu adlı müstakil eseri de bulunmaktadır. Eser; cihadın fazileti ve hükümleri hakkında olup sekiz varaktan oluşan bir nüshası Berlin Kütüphanesi 4088 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır. Ayrıca eser Nezih Hammad tarafından tahkik edilerek 1986 yılında Cidde'de basılmıştır. Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Süleymî İbn İbn Abdüsselam, *Ahkâmü'l Cihâd ve Fedâiluhu*, thk. Nezih Hammad (Cidde: Mektebetu Dari'l Vefâi Lin' Neşri ve't Tevzi, 1986).

¹²⁹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islahi'l-en'am*, 2000, 1/148.

¹³⁰ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islahi'l-en'am*, 2000, 1/148.

¹³¹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fî islahi'l-en'am*, 2000, 1/149.

bir neferden daha yüksektir. Zira binlerce kişinin savaştığı bir savaşta her birinin ecrine ortak olan devlet başkanı yekünde daha büyük bir ecre ulaşmaktadır.¹³²

2.5. Ceza Hukuku

İbn Abdüsselam, devlet başkanlığının ukubatla ilişkili mevzularında ilk olarak devlet başkanına isyan konusunu ele almaktadır. Burada büyük bir mefsedetın meydana geleceğinden ötürü devlet başkanına isyan edenlerle savaşılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.¹³³ Adil bir devlet başkanının öldürülmesini ise öldürenin yükleneceği günah bakımından ele almaktadır. Bir kişi adil bir devlet başkanını öldürmesi sonucunda ona iki günah yüklenir. Birincisi bir adam öldürme günahı ikincisi ise Müslümanlara fayda veren ve menfaat celp eden ve yine Müslümanlara gelebilecek zararları önleyen ve mefsedeti defeden bir adama engel olmanın günahı yüklenir.¹³⁴

Ceza hukukuna dair bir diğer mevzu devlet başkanının tatbik edeceği cezalardır. İbn Abdüsselam; içki, hırsızlık, yol kesme ve zina suçlarına ait had cezalarını bizzat devlet başkanının tatbik edeceğini ifade etmektedir. Bunun yanında yine devlet başkanının tatbik etmesi gereken tazir cezaları olduğunu da belirtmektedir. Burada devlet başkanının fıkhn yerleşik kurallarının dışına çıkıp kul hakkına ait olan bir tazir cezasını suçlunun af talep etmesi halinde affetme yetkisi bulunmadığını vurgulamaktadır.¹³⁵ Ancak Allah haklarına müteallik cezalarda şayet uygulaması uygun ise uygulanacağını, uygulanmaması daha evla ise uygulanmayabileceğini söylemektedir.¹³⁶

Burada bir mukayese yapılması gerekmektedir. Zira İslam siyaset geleneği, Batı siyaset geleneğinden farklı olarak devlet başkanını cezai müeyyidelerin tatbik edilmesinde bizzat fail konumuna getirmektedir.¹³⁷ Bu husus Batı siyaset geleneğinde görülmemektedir. Hazreti Muhammed'den (s.a.v) sonra gelen devlet başkanlarının tevarüs ettiği bu gelenek, liderleri devlet içinde daha aktif bir konumda tutmaktadır. Psikolojik açıdan da faydası bulunan bu durumun devlet başkanını vereceği hükümlerde ve cezalarda daha dikkatli olmasını sağlamaktadır. Zira cezanın mahiyetine bizzat şahit olmakta ve suçlu durumda olan

¹³² İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/143-144.

¹³³ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 1/161.

¹³⁴ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/130.

¹³⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Rifat Uslu, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç Ve Ceza Belirleme Yetkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998).

¹³⁶ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*, 1991, 1/187.

¹³⁷ "Hudûd", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, ed. Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı Komisyonu (Kuveyt: Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı Yayınları, 2009), 17/144.

kişinin suçunun sarıh bir şekilde sabit olmasından sonra cezayı tatbik etmesini mümkün kılmaktadır.

2.6. Hâkimlik

Hâkimler alimlerin vazettikleri fıkıh sistemini sultan adına tatbik eden devlet görevlileridirler. Hukukun tenfizi, hâkimlerin atanması ve onların meşruiyetleri dönemin devlet başkanının kararı ile gerçekleşmektedir. Halifenin tayin etmediği bir kâdının verdiği hükümler geçersiz addedilmektedir.¹³⁸ Bu salahiyyete sahip bir devlet başkanının, hâkim atarken gözettiği en büyük amaçlar; haksızlıkları gidermek, hak sahiplerine haklarını teslim etmek, muhtaç olanları koruyup gözetmek, adil olan hükmün ivedilikle verilmesini temin etmek ve haklı ile haksız olanı birbirinden ayırmaktır.¹³⁹

İslam siyaset düşüncesi eserlerinde kâdılık konusu farklı açılardan incelenmektedir. İbn Abdüsselam ise *el-Kavâidü'l Kübrâ*'daki bahisler içerisinde kâdılığa yer yer değinerek kâdılık vazifesiyle alakalı farklı hususlara işaret etmektedir. Tezin bu kısmında bu konulara değinirken yer yer bugün tatbik edilen Türk yargı sistemine de atıflar yapılarak mukayeseler yapılacaktır.

2.6.1. Yargıda Adalet Kavramı

İbn Abdüsselam, yargı hukukundaki adalet anlayışını, adalet ve eşitlik kavramlarını izah ederek ve arasındaki farkları işaret ederek anlatmaktadır. Özünde bu mesele bugün de güncelliğini koruyan tartışmalardandır.¹⁴⁰

İbn Abdüsselam, *el-Kavâidü'l Kübrâ* eserinde hâkimlerin duruşmalarda gözetmesi gereken adaleti sıkça başvurduğu soru cevap üslubu ile ele almaktadır. İlgili soruda da adalet; denk olma anlamına gelirken hâkimlerin beyanları kabul açısından taraflara denk davranmadığını, davalının sözü yemin edildiğinde kabul edilirken davacının sözü ancak davalı yemin ettiği takdirde kabul edildiğini ve ispat yükünün neden davacıya yüklendiği sorusunu sormaktadır.¹⁴¹ İbn Abdüsselam, bu sorunun barındırdığı itirazlara kavramların delalet ettiği mefhumları izah ederek cevap vermektedir.

¹³⁸ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹³⁹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 2/77.

¹⁴⁰ Bk. Mustafa Erdoğan, “Adalet Ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 4/15 (15 Aralık 2008), 9-22; İhsan Toker, “Eşitlik Ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örgütleri”, *Ankara Ankara*, (1990), 142-165; Veli Urhan, “Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük”, *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 26 (30 Nisan 2016), 103-119.

¹⁴¹ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 1/102.

İbn Abdüsselam, adalet kavramının tanımında geçen denkliği tanımlarken yukarıda bahsi geçen hususlara muvafık bir tanım yapmaktadır. Ona göre denklik; “zahir olan duruma göre hüküm verme hususunda tarafların birbirlerine müsavi olmasıdır.”¹⁴² O bundan bir iddia ortaya atıldığı vakit zahir olan husus, ispat edilmediği sürece müddei aleyhin masum olduğunu kastetmektedir. Şayet ispat gerçekleşir ise o zaman zahir olan müddeinin doğru söylediği ve müddei aleyhin suçlu olduğudur. Bâtın olanı hâkim bilemeyeceği için denklik -böylelikle adalet- sağlanmış olmaktadır.

Aslında mevzubahis soruyu tevcih eden temsili kişi, kavram karışıklığı yaşamakta ve mefhumları dikkate almamaktadır. Bu bağlamda eşitlik; aynı haklardan yararlanan, aynı düzeyde olan kimse¹⁴³ demek iken adalet -sahip olduğu birçok tanım arasından bu hususa en münasip olanı bakımından-; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme¹⁴⁴ demektir. İşte bu mefhumlardan hareketle, hâkimin kâmil manada adaleti ve onunla beraber nizamı tesis etmek için bir tarafa yüklediği sorumluluk ile diğer tarafa yüklediği sorumluluk arasında fark olması gerekmektedir. Bu kendi içinde birçok sebep barındırmaktadır. Bunlar arasında en bariz olanı: fıkıhta, müddei her daim iddia ettiğini savunmakla mükelleftir. Şikâyetle bulunduğu takdirde bunu ispatlaması ona düşmektedir. Bu onun sorumluluğundadır. Zira adalet ilkesi, delalet ettiği mefhum itibariyle, bunu gerektirmektedir. Bu, müfterilerin iftiralarına maruz kaldığı vakit yalan iddiaların ispat yükümlülüğünün iftira atılana yüklenmesinin önüne geçmek ve iftira edilenin üzerindeki zannı ortadan kaldırmak içindir. Zira müddei aleyhin, olmayan bir şeyi ispatlaması mümkün değildir. İspat, bir şeyin gerçekleştiğini iddia edene aittir. Bu kural bir mecelle kaidesi¹⁴⁵ ve Türk Medeni Kanun maddesi¹⁴⁶ olarak da yerini almıştır.

2.6.2. Devlet Başkanının Kendi Mezhebinden Olmayan Bir Kâdı Ataması

İslam siyaset düşüncesi eserlerinde devlet başkanının atayacağı kâdının hususiyetleri irdelenen konulardan birisi olmaktadır. Ehliyet ve dini hassasiyete dair olan özelliklerin yanı sıra mezhep¹⁴⁷ de tartışma konusudur.

¹⁴² İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi islahi'l-en'am*, 2000, 1/102.

¹⁴³ *Türkçe Sözlük*, “Eşitlik” (31.05.2024); *Kubbealtı Lugatı*, “Müsavât” (31.05.2024).

¹⁴⁴ *Türkçe Sözlük*, “Adalet” (31.05.2024); *Kubbealtı Lugatı*, “Adalet” (31.05.2024)

¹⁴⁵ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, 165.

¹⁴⁶ Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (8/12/2001), Kanun No. 4721, md. 6.

¹⁴⁷ ‘Alî b. Muhammed Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Daru'l Hadîs, 2006), 115; Necmeddin Et-Tarsusi, *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 54-69.

İbn Abdüsselam'a göre devlet başkanının farklı mezhebi benimseyen bir alime kâdılık vermesi caizdir. Bunu ise yine sorulan bir sorunun cevabında ifade etmektedir. Müçtehidin fetvasının doğruluğundan emin olamadığımız halde o fetvayla nasıl amel edileceğine dair soruda İbn Abdüsselam, müçtehitlerin içtihatlarında ekseriyetle isabet ettiklerine ve bir müçtehide tabii olmanın ihtiyacına binaen bunun caiz olduğunu ifade etmektedir. Devamında hâkimlik görevini yerine getirilmesine duyulan ihtiyaca ve hata ihtimalinin de düşük olması sebebiyle başka mezhepten bir kâdının atanmasını geçerli görmektedir.¹⁴⁸ İbn Abdüsselam'ın verdiği fetvanın gerekçesindeki "Görevin yerine getirilmesine duyulan ihtiyaç" ifadesi de dikkate şayandır. Zira İbn Abdüsselam'ın, fetvayı bir ihtiyacı karşılamak amacıyla verdiği görülmektedir. Lakin, anlaşılacağı üzere ona göre normal şartlarda münasip olanın devlet başkanının kendi mezhebinden bir kâdıyı atamasıdır.¹⁴⁹

2.6.3. Hâkimin Müstehab Bir Hususu Emretmesi

İbn Abdüsselam, hâkim veya valinin dinde müstehab olan bir hususu emrettiğinde emredilen kişinin bunu yapma mecburiyetinin olmadığını da ifade etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Abdüsselam, karşı tarafın emredilen şeyi yerine getirmede bir mecburiyeti olmadığını bilmesini ve hâkim veya valinin insanları aldatmamasını temin etmek istemektedir. Zira insanlar dinen mendub olan fiilleri yapıp yapmamakta muhayyerdirler.¹⁵⁰

İbn Abdüsselam'ın bu görüşünden bazı sorular doğmaktadır. Bunlardan ilki; bir hâkim veya vali müstehab bir fiili emretmesi ekseriyetle emredilen için bir maslahatı temin etmektedir. Yöneticinin, maslahat gördüğü müstehab fiildeki bir hususta İbn Abdüsselam'ın emredileni muhayyer bırakması dikkat çekicidir. Zira eser boyunca maslahat merkezli ilerleyen usul sanki burada inkıta uğramış görülmektedir.

Bir diğer soru ise hâkim ve valinin emriyle alakalı olan bu husus devlet başkanının emretmesi halinde de geçerli midir? Devlet başkanı, bir kişiye veya halkın bir kısmına veya tamamına müstehab olan bir fiili emretmesi halinde insanlar bunu yapıp yapmamakta şer'an muhayyer bırakılabilirler mi?

¹⁴⁸ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 1/187.

¹⁴⁹ Günümüzde cumhurbaşkanı ülkenin tüm hâkimlerini atama yetkisine sahip değildir. Onun yerine sadece Anayasa Mahkemesi üyelerini seçme salahiyetine haizdir. Bu üyeleri de doğrudan kendi isteğine göre seçemeyip yargıtayın, danıştayın ve yükseköğretim kurumunun öne sürmüş oldukları adaylar arasından seçmektedir.

¹⁵⁰ İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/84.

Kesin cevapları olmayan bu sorular, maslahatın merkezine alınanın ne olduğunu tespit etmekle kısmen izah edilebilir. Genel bir yargının yanı sıra sadece tezde ele alınan konular özelinde İbn Abdüsselam'ın ve Şâfiî mezhebinin maslahat anlayışı incelendiği vakit, neyin maslahat neyin mefsedet olduğu belirlenirken gözetilen maslahatın insanın maslahatı olduğu görülmektedir. Bu *el-Kavâidü'l Kübrâ* boyunca ele alınan konularda sarahaten görülebilen bir olgudur. Yukarıda geçen iki soru bu olgu ile birlikte düşünüldüğü vakit daha anlaşılır hale gelmektedir. Mevzubahis bu konuların Hanefî mezhebinde ise durumu farklıdır. Hanefî mezhebinin maslahat anlayışında fert ile devlet arasındaki bir ayrım da ekseriyette devletin maslahatı ön plana çıkmaktadır. Zira Hanefî mezhebinde devletin maslahatını gözetmek zımnen ferdin maslahatını gözetmek olarak telakki edilmektedir. İki mezhep arasında tezin bu konuları arasında büyük bir farklılık vardır. Bu farklılık verilen bazı diğer fetvalara da yansımıştır.¹⁵¹

2.6.4. Hâkimlerin Görev Süreleri

İbn Abdüsselam yer yer devlet başkanının atadığı hâkimin görev süresine ilişkin hususlara da değinmektedir. Ona göre hâkimler devlet başkanı tarafından azledilmedikleri takdirde görevlerine devam ederler. Devlet başkanının vefatında da kadılar görevlerini sürdürmektedir. Ayrıca vefat eden devlet başkanının vefat haberi hâkimlere ulaşınca kadarki sürede verilen kararlar meşru kabul edilmektedir. Zira hâkimler devlet başkanı adına değil halk adına tayin edilmektedirler.¹⁵²

Bunun yanında ömürlük olmayıp belirli bir süreliğine de tayin edilen hâkimler de vardır. Bu sürenin dolmasıyla hâkimin görevi de bitmiş olmaktadır. Bu hâkimin yaşadığı bölgedeki insanlarla ünsiyet kurup adalet anlayışının zayıflamasını ve yargının dumura uğramamasını tesis etmek amacıyla yapılmaktadır.¹⁵³

2.7. Maslahat Merkezli Bir Fıkıh Anlayışının Arkasında Yatan Gaye

Tezin birinci bölümünde tasvir edilmeye çalışılan dönemin siyasi ve içtimai ortamı maslahat merkezli bir anlayışın sebebini sunmaktadır. Zira dönem ifade edildiği üzere birçok farklı meselenin tehdidi ile karşı karşıyadır. Moğolların saldırıları, siyasetin keyfi

¹⁵¹ İlgili konunun Tarsusi'nin *Tuhfetü't Türk* adlı eseri üzerinden geniş incelemesi için bk. Murat Karacan, "Fıkıh'ta Devlet Başkanına Tanınan Yetkiler Necmuddin et-Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk'ünde Hanefî ve Şafî Mezheplerinin Kamu Otoritesine Tanıdıkları Yetkilere Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme", *Mütefekkir* 6/12 (31 Aralık 2019), 379-406.

¹⁵² İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkam fi ıslahi'l-en'am*, 2000, 2/117.

¹⁵³ Atar, "Kadı".

uygulamaları ve haçlı seferleri gibi sürekli bir savaş ve kaos ortamı haliyle hem devleti hem de milleti madden ve manen yıpratmaktadır. Bu yıpranış tabii olarak adalet düzeninin bozulmasına ve ayrıca insanların dini emirlerden uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Böyle bir ortamda toplumun ihyasını gerçekleştirecek iki ilim ön plana çıkar. Bunlardan birisi fıkıh diğeri ise tasavvuttur.

Fıkıh, toplumun ve devletin ihyasında kuralcı ve düzenleyici yapısıyla düzeni tekrardan tesis etme faaliyeti göstermektedir. Adeta hastaya sunulan reçete misali karşılaşılabilecek her bir meselede nelerin yapıp yapılmaması gerektiğini net çizgilerle belirtmektedir. Bu ise eski düzenin tekrardan tesis edilmesi bakımından faydalı iken, halk nezdinde karşılık bulması meşakkatli olmaktadır. Zira sadece emirler verilmesi, toplumu harekete geçirmek bakımından yetersiz kalmaktadır.

Bu eksikliği giderecek, insanlara gerekli arzu ve isteği sağlayacak ilim ise tasavvuf ilmidir. Tasavvuf yapısı itibarıyla cennet ve oradaki nimetlere dair vaatleri, yapılan amellerin sonunda elde edilecek mükafatlar ve Müslümanda temin ettiği dinginlik bakımından kriz dönemlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Dikkat edildiği vakit, tasavvuf tarihinde Gazzali Yunus, Mevlâna gibi bir çok önemli tasavvufi şahsiyetler kriz dönemlerinde öne çıkıp toplumu ayakta tutmayı başarmışlardır.

Kavâid eseri fıkıh yönüyle öne çıktığı kadar tasavvufi değinmeleri bakımından da önemli bir eserdir. Tezin birinci bölümü içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulan Kavâid, birçok pasajında tasavvufa dair göndermelerde bulunup, zühdün öneminden bahsedip irfan sahibi olmanın ehemmiyetine değinmektedir. Böylelikle *el-Kavâidü'l Kübrâ*, her iki ilimden de yararlanarak kendisini daha sağlam bir konuma almakta ve içtimai ve siyasi düzeni temin etme bakımından daha efektif olmaktadır.¹⁵⁴

2.8. Sair Hukuk Felsefelerinde Maslahat-Mefsedet Kavramı

Her bir hukuk felsefesi kendine özgün kavramlar üretmektedir. Bu kavramlar o hukuki anlayışı sair hukuki anlayışlardan ayırtmaktadır. Her ne kadar bu kavramlar bazen birbirlerine benzerlik gösterse de kendi içlerinde ayrıştığı noktalar vardır. Fıkıhın kendine özgü kavramlarından bir tanesi maslahat ve mefsedet kavramıdır. Maslahat daha evvel tanımında geçtiği üzere; “Şer‘î hükümlerin içerdiği veya akıl ve tecrübe yoluyla belirlenmekle beraber bunlarla uyum içinde olan faydalar anlamındaki fıkıh ve usûl-i fıkıh

¹⁵⁴ Zeynep Gülten Yılmaz - Veysel Akkaya, “İzz Bin Abdüsselâm’ın Bazı Tasavvufi Görüşleri”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/48 (2021), 43-69.

terimidir.”¹⁵⁵ Mefsedet ise; “Şer‘an yasak fiillerin içerdği veya hakkında özel hüküm bulunmasa da dinin temel amaçlarını ihlâl eden zararlar ve kötülükler anlamında usûl-i fıkıh terimidir.”¹⁵⁶

Bu her iki tanım maslahat ve mefsedetın temel özelliklerini ifade etmektedir. Şunu ifade etmek gerekir ki hem maslahatın belirlenmesi hem de mefsedetın belirlenmesi ve bunların muteber addedilmesi bir usul süreci ile gerçekleşmektedir. Daha evvel bahsi geçtiği üzere maslahat ve mefsedetler dünyevi ve uhrevi olarak ikiye ayrılmaktadır. Uhrevi maslahatı belirleyen yegane usul nasslardır. Onlar muvacehesinde uhrevi maslahat ve mefsedet belirlenir. Dünyevi maslahatı ise yine evvela şariat belirlemektedir. Şariatın hakkında söz söylemediği durumlar ise ihtiyaç, tecrübe, âdetler ve muteber kanaat vesilesiyle belirlenmektedir. Bu ise belirlenen maslahat ve mefsedeti peygamber döneminden bu yana ilmek ilmek işlenen fıkıh ve fıkıh usulü süzgecinden geçirmektedir. Bu da belirlenen her bir maslahat ve mefsedetın fıkıhın her bir meselesi ve kavramı ile uyum halinde olduğunu ve böylelikle fıkıhın kendi içinde bozulmaz bir bütünlüğün olduğunu göstermektedir. Dünyevi olan belirlenirken ihtiyaç, tecrübe, âdet ve muteber kanaat de bir usul muvacehesinde işlenmektedir. Zira bunların geçerli olabilmesi de fıkıhın ve fıkıh usulünün parametrelerine dahil olmaları ile mümkündür.¹⁵⁷

Sair hukuk felsefelerinde maslahat ve mefsedet kavramlarına hususiyet bakımından benzer olabilecek kavramlar mevcuttur. Maslahat kavramına benzeyen kavramlardan birincisi Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’in faydacılık (Utilitarianism) kavramıdır. Faydacılık, en büyük sayıda insan için en büyük mutluluğu sağlamayı amaçlamaktır. Yasaların ve politikaların toplumun genel refahını artırması gerektiğini savunmaktadırlar.¹⁵⁸ İfade edilmesi gerekir ki fıkıhın maslahat anlayışında bir mutluluk vadi bulunmamaktadır. Maslahat için daha çok yarar gözetilmektedir. Oysaki faydacılık anlayışı yine de bir bakıma maslahat kavramıyla benzeşmektedir.

Bir diğer kavram, sonuççuluk (Consequentialism) kavramıdır. Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe¹⁵⁹ ve Peter Singer’in¹⁶⁰ geliştirdiği bu kavram verilen hukuki

¹⁵⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁵⁶ Ferhat Koca, “Mefsedet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁵⁷ Zekiyüddin Şâbân, *Usûlü’l-fıkhi’l-İslâmî* (Beyrut: Metâbiu Dâri’l-Kütüb, 1971), 191-196.

¹⁵⁸ Fatma Babacan, *Hukukta Gaye Problemi: İzz B. Abdüsselâm Ve Jeremy Bentham Örneği* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022); Sebile Başok Dış, “Bentham ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 7 (20 Temmuz 2017), 82.

¹⁵⁹ Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, “Modern Moral Philosophy”, *Philosophy: Cambridge University Press* 33/124 (1958), 1-19.

¹⁶⁰ Peter Singer, *Practical Ethics* (New York: Cambridge University Press, 2011).

hükümlerin sonuçlarına odaklanmaktadır. Olumlu sonuç doğuran hükümler iyi, olumsuz sonuç doğuran hükümler ise kötü olarak nitelenmektedir. Burada zarardan kaçınmak ve yarar sağlamak temel ilkeler olmaları hasebiyle maslahat ve mefsedet kavramlarıyla benzeşmektedir.

Aristoteles'in ortak iyi (Common Good) kavramı da maslahat kavramına benzemektedir. Toplumun ortak yararına olan hükümler ve kararlar doğru ve iyi olarak belirtilmektedir.¹⁶¹

Son olarak ise zarar ilkesi (Harm Principle) bir bakıma mefsedet ilkesini andırmaktadır. John Stuart Mill, bu kavram üzerinden hukuki özgürlük üzerine vurgu yapmaktadır. Hakların, bir başkasının özgürlüğünü kısıtlamadığı ve zarar vermediği süreçte hukuken meşru olması gerekmektedir. Burada hukukun amacı zararları önlemek ve bireyin özgürlüklerini korumaktır.¹⁶²

¹⁶¹ Donald Morrison, "The Common Good", *The Cambridge Companion to Aristotle's Politics*, ed. Marguerite Deslauriers - Pierre Destrée, Cambridge Companions to Philosophy (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 176-198.

¹⁶² John Stuart Mill, *On Liberty*, ed. David Bromwich - Professor George Kateb (Yale University Press, 2003).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İBN ABDÜSSELAM'IN FETVALARININ SİYASET NAZARİYESİ İLE OLAN UYUMU

Tezin ikinci bölümünde İbn Abdüsselam'ın maslahat merkezli fıkıh anlayışı izah edilmiştir. Birinci bölümde ise böyle bir fıkıh anlayışının oluşmasına sebebiyet verebilecek siyasi, içtimai ve ilmi ortam ele alınmıştır. Tezin son bölümünde ise ikinci bölümde ortaya koyulan fıkıh nazariyesinin hem tarihi metinlerde hem de kendisinin *el-Fetâva'l-Mısriyye*'sindeki tezahürleri ele alınmaktadır. İbn Abdüsselam, verdiği fetvalarda, siyasi olaylarda ve karşılaştığı meselelerde her daim fıkhi anlayışına sadık kalmakta ve hükümlerini maslahat-mefsedet dairesinin içinde tutmaktadır.

Daha evvel bahse konu olduğu üzere *el-Fetâva'l-Mısriyye*'de 122 mesele hakkında fetva bulunmaktadır. Bu fetvalar arasında 11 tanesi devlet başkanı, kadılar, vergi hukuku ve hutbeler hakkında olması bakımından doğrudan veyahut dolaylı olarak siyasetle alakalı fetvalardır. Bunun haricinde muteber tarih kitaplarında bahsi geçip lakin ne *el-Fetâva'l-Mısriyye*'de ne de *el-Fetâva'l-Mevsiliyye*'de yer almayan 3 fetva da tezde ele alınmaktadır. Tarih kitaplarından derlenen bu üç fetva hem dönemin tarihi realitesini anlamak hem de siyasete dair fetvaların verilme sürecini daha iyi görebilmek adına önemlidir.

Âdeten fetvalar, bir meselenin şer'i hükmü hakkındaki soru ve onun cevabından meydana gelmektedir. Abdest, namaz, oruç, hac ve evlilik gibi konular hakkında olan fetvalar tabiatı gereği daha çok ferdi ilgilendirmektedir. Bu tür fetvaların tarihi arka planı günümüz statükosuyla benzerlik göstermektedir. Lakin siyaset ile alakalı fetvalar, birçok açıdan döneme has bir ilişki içerisindedir. Bu ilişkinin gün yüzüne çıkarılması, irdelenmesi, sebep sonuç ilişkilerinin kurulması ve ifade edildiği üzere fetvanın verilmesine götüren o süreci anlaşılması bakımından tarih kitapları önemli kaynaklardır. Alim, devlet ricali ve toplum üçlüsünün, verilen fetvadaki ilişkileri, fetvanın verilmesine sebep oluşturan problem ve mezkûr üç aktörün birbirleriyle olan münasebetleri tarih kitaplarında daha sarîh bir şekilde görülebilmektedir.

Bu bölümde takip edilen usulde, fetvalar evvela belirli alt başlıklara tasnif edilmiştir. Böylelikle her bir fetva ilgili alt başlık altında ayrı ayrı incelenmiş, tahliller yapılmış ve yer yer sair mezhepler ile mukayeselere başvurulmuştur.

3.1. Devlet Başkanına Dair Fetvalar

Tespit edilebildiği kadarıyla İbn Abdüsselam'ın devlet başkanlığına dair yedi fetvası bulunmaktadır. Bu fetvalardan dört tanesi *Kitâbu'l Fetâvâ*'da geçmektedir. Diğer üçü ise tarih kitaplarından derlenmiştir. İncelenen yedi fetvada bazı özellikler görülmektedir. İlk olarak İbn Abdüsselam, devlet başkanının konumunu ve itibarını, maslahatı gözetip mefsedeti izale ettiği sürece her daim korumaktadır. Devlet başkanının makamına ve dahi şahsına halel gelmesinin önüne geçmektedir. Böylelikle verdiği fetvalar devlet başkanını halkın gözündeki muteber bir konuma yükseltmektedir. Fetvalarda gözlemlenen bir diğer özellik ise devlet başkanının her daim aktif ve devletin ve milletin her bir işinden mesul tutulmasıdır. İkinci bölümde ifade edildiği üzere cezaların tatbikinden insanların evlendirilmesine kadar bütün işler devlet başkanının mesuliyetindedir. Tabiidir ki İbn Abdüsselam bunların gerçekleştirilmesini bizzat devlet başkanından beklememektedir. Oysaki bunların devletin imkanları dahilinde yerine getirilmesi onun sorumluluğundadır.

Devlet başkanına dair ilk fetva aynı zamanda *Kitâbu'l Fetâvâ*'daki ilk fetvaya denk gelmektedir. İbn Abdüsselam bu fetva üzerinden bir yandan fıkhi hükmü ele alırken diğer bir yandan hem devletin yargı mekanizmasının işleyişine hem de hukuki sürecin keyfiyetine dair de bir söylemde bulunmakta ve her iki hususa dair usulü, öz bir biçimde bu fetvada işlemektedir. Fetva, bir cezanın tatbik edileceği zaman icra yetkisinin kimlere ait olduğuna dairdir. Sorulan soru, ölüm cezası gerektirecek bir suç işleyen kimsenin cezasının bizzat kendisi tarafından tatbik edilip edilemeyeceği ve bunun helal ya da müstehap yahut haram mı olduğunun tespitine ilişkindir.¹⁶³

İbn Abdüsselam, fetvayı cevaplarırken bir yandan devlet düzeninin muhafaza edilmesini diğer yandan da hukuki sürecin kontrollü ilerlemesini istemektedir. Fetvanın cevabında İbn Abdüsselam, hukuka dair meselelerin yargı yollarıyla çözülmesi gerektiğini vurgulayıp kişinin kendisini yargılama salahiyetinin olmadığını ve yargının verdiği cezayı mahkûmun bizzat icra etme yetkisinin bulunmadığını ifade etmektedir. Bu sebebe binaen bir kişi ölüm cezasını gerektirecek bir suç işlemesi durumunda cezasının tatbiki hukuken devlet başkanında olduğunu ve mahkûm cezayı bizzat icra edemeyeceğini savunmaktadır.

Son olarak İbn Abdüsselam bu fetvada iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi, insanın günah işleyip aynı zamanda cezai müeyyide gerektirecek bir suç işlemesi durumunda bu günahını gizlemesi ve tövbe etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İbn Abdüsselam'ın böyle

¹⁶³ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 35-37.

bir hüküm vermesi hem hadisten hem de siyaset nazariyesinden hareketle iki ihtimal üzerine bina edilebilir. Hadis kaynaklarında geçtiği üzere, Peygamber Efendimize (s.a.v) gelen sahabe Mâiz, zina ettiğini itiraf etmiş ve kendisinin paklanmasını talep etmiştir. Hazreti Muhammed (s.a.v) kendisini üç kere reddetmesi, gidip istiğfar ve tövbe etmesini telkin etmesine rağmen Mâiz'in dördüncü kez de gelmesi üzerine akli melekelerinde bir sorun olmadığını teyit etmesinden sonra Peygamber (s.a.v) onu recmetmiştir.¹⁶⁴ İbn Abdüsselam'ın fetvasında bu hadisle amel etmesinin yanı sıra ihtimal dahilindeki diğer bir sebep ise onun toplum içinde düzenin korunması, günahların insanlar arasında konuşulup yayılmaması ve Müslüman toplum yapısının prensiplerinin güvence altına kalması için de böyle hüküm verdiği sonucuna ulaşılabilir. Dikkat çekilmesi gereken ikinci konu ise İbn Abdüsselam'ın devlet başkanına yüklenmiş bir vazifenin bir başkası tarafından üstlenmesinin ve onun yapması gereken bir işin başkasına tevdi edilerek yapılmasını kabul etmemektedir.

Bir diğer fetva, hem devlet başkanının vekilliği ile alakalı olmakla beraber hem de ferdin maslahatını korumak ve olası bir hatayı önceden engellemeye dairdir. Fetvada bizzat devlet başkanı tarafından kaleme alınan bir mektup ile bir kadının evlendirilmesinin istenmesi bahse konudur. Fetvayı incelemeyen önce ifade edilmelidir ki devlet başkanları 3 açıdan vekil konumundadır. Birincisi Allah'ın dinini yeryüzünde muhafaza etme ve yayma bakımından Allah'ın vekili, peygamberlik makamının dünyevi ve uhrevi işlerini devam ettirmesi bakımından peygamberin vekili son olarak da Müslümanları muhafaza etmek ve onların dini yaşamlarını mümkün kılmak bakımından da insanların vekili konumundadır.¹⁶⁵ Vekil konumunda bulunan bir kimse müvekkilini evlendirme salahiyetine de sahiptir.¹⁶⁶ Bu haklarından dolayı devlet başkanı bir kadını evlendirebilmektedir. İbn Abdüsselam bu hakkı devlet başkanına tanımakla beraber bu işin büyük bir dikkatle yürütülmesine önem vermektedir.

Fetvada İbn Abdüsselam, devlet başkanının bir mektup aracılığıyla birinin evlendirilmesini olası karışıklıklar ve hatalar doğurması ihtimalinden ötürü geçersiz görmektedir. El yazısının bizzat devlet başkanına ait olduğu ve mektubun onun tarafından kaleme alındığının doğrulanması halinde bile hâkimin mektup ile elde edeceği kanaatin yetersiz ve zayıf kalabileceği nedeniyle İbn Abdüsselam, bu emrin dikkate alınmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu fetvadaki en dikkat çekici husus İbn Abdüsselam'ın kişinin

¹⁶⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Nazar Fâriyâbî (Riyad: 2005), "Hudûd", 22.

¹⁶⁵ Vehbe Zuhayli, *El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 6/725.

¹⁶⁶ Vehbe Zuhayli, *El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 5/119.

maslahatını gözetirken devlet başkanına ait olduğu onaylanmış bir evrağa bile ihtiyatla yaklaşmasıdır. O, insanların maslahatına zarar verebilecek bu hususta bizzat şahitlerin mevcut olmasını talep etmektedir.¹⁶⁷

Yukarıdaki fetvaya benzer bir diğer fetva, velisi bulunmayan bir kadının evlendirilmesine dairdir. Devlet başkanının vazifeleri arasında milletini korumak, devlet işlerini idare etmek, ekonomiyi istikrarda tutmak, savaşları yönetmek gibi mühim vazifelerin yanı sıra ayrıca velisi olmadığından dolayı evlenememiş bir kadının da veliliğini üstlenip onu evlendirmek de yer almaktadır. Bu daha evvel de ifade edildiği üzere yönettiği tebaanın her bir işini üstlenen bir devlet başkanı modelinin tezahürüdür. Makro düzeydeki meselelerle beraber bu minvaldeki mikro düzeydeki meseleleri de çözmek devlet başkanına aittir. Fetvada da geçtiği üzere bu durum bir hadisile de ifade edilmiştir. Hazreti Muhammed (s.a.v): “Sultan, velisi olmayanın velisidir”¹⁶⁸ buyurmuştur.

Kitâbu'l Fetâvâ'daki devlet başkanına dair son fetva ise namaza devam etmeyen bir devlet başkanının velayeti hakkındadır. Şâfiî mezhebine göre bir kişi namazın farz olduğunu bilip kabul ettiği halde tembelliğinden ötürü terk etmesi durumunda öldürülmesi gerekmektedir. Ancak onun öldürülmesi kafir olmasından ötürü değil bir had cezası olarak gerçekleşir.¹⁶⁹ İbn Abdüsselam da mezhebin bu meşhur görüşü üzerinedir.¹⁷⁰ Malikî ve Hanbelî Mezhebindeki bazı alimler de bu görüş üzerindedir. Ne var ki Hanefî mezhebinde farklı bir görüş mevcuttur.¹⁷¹ Mezhebin fıkhi hükmü gereği öldürülmesi gereken ve dahi fasık olarak nitelen bir kişinin devlet başkanı makamında olması durumundaki vaziyetini inceleyen bu fetvada İbn Abdüsselam meseleye yine maslahat-mefsedet ekseninden bakmaktadır. İbn Abdüsselam bu yönetici hakkındaki hükmü beyan etmeden evvel onun yönettiklerine karşı maslahatı temin edip etmediğini, mefsedetleri giderip gidermediğini ve

¹⁶⁷ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 37-38.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Salih b. Abdulaziz b. İbrahim b. Ali Şeyh (Riyad: 1999), “Nikâh”, 19 (No. 2083).

¹⁶⁹ Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzebe li'ş-Şirazi*, thk. Muhammed Necib el-Mutî (Suudi Arabistan: Dâru'l İrşad, 1974), 3/19.

¹⁷⁰ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Süleymî İbn İbn Abdüsselam, *el-Gâye fi ihtisâri'n-Nihâye*, thk. İyad Halid et-Tabba (Katar: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2016), 2/239.

¹⁷¹ Fıkhi ihtilaflar arasında önemli bir yeri olan namaz kılmayanın hükmü meselesi fıkıh kitaplarında tartışıl原因 bir konu olmuştur. Bugün de tartışmalar devam etmekte ve geçmiş dönem alimlerin görüşleri post-modern hukuk anlayışı ile mukayese edilerek ele alınmaktadır. Kılmayanın mürted olup olmaması, tazir ile mi cezalandırılıp hapis mi edileceği yoksa had ile cezalandırılıp öldürüleceği tartışmanın merkezi ihtilaflarıdır. Bütün bu tartışmalara daha çok her bir alimin namaza verdiği önem ve namazı ferdin ahiret hayatını koruması için nasıl muhafaza etmeye çalıştığı penceresinden bakmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Konunun etraflıca ele alınışı için bk. Ahmet Ekinci, “İslam Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükmü”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (30 Aralık 2021), 388-409.

son olarak adaletli davranıp davranmadığı araştırır. Şayet bu üçünü yerine getirmesi durumunda onun yönetimini meşru ve geçerli kabul etmektedir.¹⁷²

İbn Abdüsselam'ın mezhebin meşhur görüşünü bir kişi için terk etmesi dikkat çeken bir husustur. Birinci bölümde ele alındığı üzere siyaseti her daim dinin hudutları dahilinde tutmaya çalışan ve siyasilerin önünde dahi reel politiği gözetmeden her daim dinin emirlerini ifade eden İbn Abdüsselam'ın burada devlet başkanı için farklı bir hüküm vermesi ancak ikinci bölümde ifade edilen maslahat nazariyesiyle ve fetvanın devamında ifade edilenlerle anlaşılabilir. İbn Abdüsselam, siyasi ve içtimai nizamı tesis etmiş birisinin namaz kılmamasından ötürü hal edilmesini uygun görmemektedir. Zira böyle bir tasarruf toplum içinde kargaşaya ve siyasette çözümlere götürecektir. Bu sebeptendir ki Şâfiî mezhebinde meşhur olan namaz kılmayan öldürülür cezası daha büyük bir maslahatın temini için tatbik edilmemektedir. Ancak İbn Abdüsselam, bunun ancak devlet başkanının zalimane uygulamaları olmadığı ve şeriata mugayir tasarruflarda bulunmadığı takdirde geçerli olduğunu da fetvada ifade etmektedir.¹⁷³

Devlet başkanına dair son iki fetva Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hüsnü'l-muḥâḍara*'sı, Tâceddin Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sı ve İbn İyâs'ın (ö. 930/1524 [?]) *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'd-dühûr* adlı eserinden elde edilmiştir. Bu eserlerde geçen fetvaların, ikinci bölümde anlatılan fıkıh nazariyesi ile örtüştüğü sarahaten görülmektedir.

İlk fetva, kadınların devlet başkanlığına dairdir. Özünde tam olarak bir fetva mahiyetinde olmasa da İbn Abdüsselam bu hususa dair olan hoşnutsuzluğunu ifade etmektedir. İbn Abdüsselam bu konuyu iki kez ele almaktadır.

Son fetva ise İslam tarihi içerisinde meşhur fetvalardan ve vakialardan birisidir. Memlûkler, iktidarı Eyyûbi'lerden devraldıktan sonra tahta el-Melikü'z Zahir 1. Baybars geçer. Ona biat töreninde İbn Abdüsselam, Baybars'ın Emîr Alâeddin Aytekin el-Bundukdârî'nin kölesi olması hasebiyle devlet başkanı olamayacağını ifade eder. Hür olduğuna dair şahitler getirdikten sonra sair devlet görevlilerinin de hür olması gerektiğini ifade eder ve buna çözüm olarak onları bizzat kendisi pazarda satın, mallarının da Allah yolunda harcanması gerektiğini söyler. Bu olay Baybars'ı öfkelerince Abdüsselam'ın bu işe karışmaması gerektiğini ve bu işle onun alakasının olmadığını belirtir. Bunun üzerine şehri terk etmek üzere kendisini bir bineğe, ailesini de bir diğer bineğe bindirip şehirden ayrılmak üzere yola çıkınca şehir halkından alimler, salihler ve tüccarlar da ona katılır. Bunu

¹⁷² İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 58-59.

¹⁷³ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 58-59.

gören Baybars onun yanına varıp onu ikna etti ve şehirde kalmasını söyler. Ne var ki hala köle devlet adamlarını satıp hür yapmakta ısrarcı olan İbn Abdüsselam, bu sefer sair devlet adamlarının öfkesine maruz kalır. Bir grup devlet adamı askerlerle beraber kapısına dayanıp onu öldürmek ister. Oysaki İbn Abdüsselam'ı görünce kılıçlarını düşürüp ondan af dilerler ve ne yapılması gerektiğini sorarlar. O da onların pazarda satılacağını, onları bizzat kendisinin alacağını ve parayı da Müslümanların işleri için kullanacağını ifade eder.¹⁷⁴ Bu olay, İbn Abdüsselam'ın toplum içindeki konumunu ve gücünü çok net bir şekilde göstermektedir.

3.2. Vergi Hukukuna Dair Fetva

Tezin ele almış olduğu konular muvacehesinde İzzüddin b. Abdüsselam'ın ve genelde Şâfiî mezhebinin maslahat anlayışı ferdi düzeyde olduğu görülmektedir.¹⁷⁵ Maslahat tayin edileceği vakit bu ekseriyetle ferdin maslahatı olmaktadır. Ancak Hanefî mezhebinde ise devletin ve ferdin karşı karşıya geldiği durumlarda devletin maslahatı öncelenmiştir. Zira Hanefîlerde, devletin ayakta tutulması milletin ayakta kalması için en temel unsurdur.¹⁷⁶

Şâfiî mezhebinin bu temayülü, İbn Abdüsselam'ın verdiği fetvalarda da görülmektedir. Örneğin, İbn Abdüsselam döneminde Moğol saldırıları devam etmektedir. Yeni devlet başkanı Emir Kutuz (ö.658/1260), Moğollara karşı cihat ilan eder ve savaşa gitmek için askeri donatmak adına halktan vergi toplamak ister. Bu icraatını İbn Abdüsselam'a arz eden Emir Kutuz, ondan bu hususa dair bir fetva yayınlamasını ister. İbn Abdüsselam ise buna karşılık ilk olarak Emir Kutuz'un, hanedanın ve yüksek dereceli devlet adamlarının tüm mallarını paraya çevirip askeri donatmasını, bunun yetmemesi halinde

¹⁷⁴ Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut, 1964), 8/216-217; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsni'l-muḥâdara fî ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1967), 1/162; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁷⁵ Böyle bir genel yargıya ulaşılırken her iki mezhebin tüm meselelerinde bu minvalde hareket edildiği iddia edilmemektedir. Sadece tezin işlediği konularda böyle bir eğilimin olduğu rastlanılmaktadır.

¹⁷⁶ Bu anlayış dönem dönem yazılan siyasetnamelerde de kendini göstermektedir. Bunun en meşhur örneği ise Necmeddin et-Tarsûsî'nin yazmış olduğu *Tuhtefü't-Türk Fî Mâ Yecibu Yu'mele Fi'l-Mülk* adlı eserdir. Eser, devlet için en iyi mezhebin Hanefî mezhebi olduğunu savunmak üzere kaleme alınmıştır. Devlete dair meselelerde bilhassa Şâfiî mezhebi olmak üzere diğer üç mezhebin neden yetersiz kalacağını ve devlete nasıl zarar vereceğini çeşitli açılardan incelemiştir. Eserin detaylı incelenmesi için bk. Kâzım Uzun, "Memlûklerin İlk Asrındaki Mezhepler Arası Çekişmeler Bağlamında Necmeddin Et-Tarsûsî'nin Tuhtetu't-Türk'üne Dair Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 17 (25 Ocak 2023), 33-56; Muharrem Kılıç, "Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinde Temellendirimi -Tarsûsî'nin Tuhtetu't-Türk Adlı Eseri Çerçevesinde Bir Analiz-", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (01 Haziran 2009), 115-129.

böyle bir fetvayı yayınlayacağını ifade eder. Hem yönetim sınıfında hem de asker içinde büyük bir etkiye ve saygıya sahip olan İbn Abdüsselam'ın dediği yerine getirilir.¹⁷⁷ Kendisi de daha sonra Kahire Camisinde halkı cihada teşvik eder ve bizzat Moğollara karşı ilk büyük zafer olan Aynicâlût savaşına katılır.¹⁷⁸

İbn Abdüsselam'ın bu fetvası birçok açıdan fayda sağladığı ifade edilebilir. Örneğin, daha evvel namağlup bir devlete karşı savaş hazırlığında bulunan bir halk için devletin en tepesinden itibaren maddi fedakarlığın olduğunu gören halk, ordunun teçhiz edilmesine daha büyük bir güvenle iştirak edecektir. Bu ise Emir Kutuz ile halkı arasındaki bağı daha da kuvvetlendirme imkânı sağlayacaktır. Bir diğer fayda ise, savaşlar halkın üzerine büyük külfetler yüklemektedir. Devletin normal zamanlarda almış olduğu verginin yanı sıra savaşın maliyetini karşılamak adına fazladan vergiler talep edilebilmektedir. Lakin İbn Abdüsselam'ın bu fetvası, verginin daha adil ve meşru bir zeminde ilerlemesini mümkün kılmaktadır. Böylelikle savaşın ekonomik baskısı hafifletilmekte ve halkın devlete olan desteği arttığı görülmektedir.

Mezhep olarak Hanefiliği benimsemiş Osmanlı Devleti'nde savaş durumunda farklı bir yöntem takip edilmiştir. Osmanlı avarız vergileri toplamış ve bu vergileri savaş zamanlarında ihtiyaç duyulan ekonomik destek için kullanmıştır.¹⁷⁹ Avarız vergisinin bir türü hububattan alınan nüzül vergisidir.¹⁸⁰ Osmanlı devlet geleneğinde Nüzül gibi vergiler toplanırken, evvela devlet başkanının, hanedanın ve üst düzey devlet adamlarının mallarını ortaya koymaları gerektiği daha sonra bunun yetersiz kalması durumunda vergilerin toplanabileceği anlayışı bulunmamaktadır. Bunun birçok sebebinden birisi devletin benimsediği mezhebin sair mezheplere nazaran maslahat tayininde merkeze aldığı kişi/kurum farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Lakin ifade edilmesi gerekir ki bu faktörün yanı sıra ayrıca devletin yönetim şekli, merkeziyetçi tavrı ve bürokratik yapısı da bu devlet geleneğinin doğmasında etkili olabileceğini de vurgulamak gerekmektedir.

¹⁷⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, 8/215; Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Mekke: Mektebetu Dari'l Baz, 1975), 1/301-302.

¹⁷⁸ Mehmet Nurullah Aktaş vd. (ed.), "Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da'vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği", *Davet dili*. (Batman: Mütercim Kitap, 2021), 343-344.

¹⁷⁹ Mehmet Âkif Aydın, "Avârız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁸⁰ Ömer İşbilir, "Nüzül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024).

3.3. Hutbelere Dair Fetvalar

Bilhassa cuma günü irat edilen hutbeler özünde toplumun ve devletin o günkü meselelerini ele alan ve çok uzun olmayan nutuklardır. Hazreti Muhammed (s.a.v) döneminden bu yana genellikle ahlaki konuların konuşulduğu hutbelerde zaman zaman siyasi ve toplumsal meseleler de konuşulmaktadır.¹⁸¹ Bunun yanı sıra hutbeler birinci bölümde ifade edildiği üzere göreve gelen devlet başkanının yönetimini ilan ettiği yerdir. Zira hükümdarlık alametlerinden birisi de devlet başkanının kendi adına hutbe okutmasıdır. Bu yönüyle hutbeler siyasetle büyük ilişki içerisindedir. İbn Abdüsselam'ın *Kitâbu'l Fetâvâ*'sında hutbelerin siyasetle alakalı konularına dair iki fetva bulunmaktadır. Bu iki fetvada, hutbe irat edileceği zamanki üslup, hatibin dikkat etmesi gereken hususlar, hutbede insanların anılması ve giyilmesi gereken kıyafetler gibi konular ele alınmıştır.

Fetvalardan birinde sorulan soruda, hatibin hutbede süslenmesi, kemer giyinmesi, siyah yerine beyaz giyinmesi caiz midir diye sorulmaktadır. İbn Abdüsselam, hatibin aşırı süslenmesinin bidat olduğunu, şeri ölçülere göre ve Hazreti Muhammed'in (s.a.v) sünnetine göre süslenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hatibin hutbe sırasında kemer takması ve siyah cübbe kullanması,¹⁸² hutbe ve Cuma namazının şiarını yerine getirmesi bakımından daha uygun olduğunu savunmaktadır.¹⁸³

Bir diğer fetvada hatibin hutbe verdiği sırada sultanı övmesi, devletin veya hutbenin verildiği camiinin şehrinin sorunlarından bahsetmesi, sultanın tebaasına yaptığı iyiliklerden bahsetmesi, dua talep etmesi, hava durumundan bahsetmesi gibi konuların Cuma hutbesinde yer almasının caiz olup olmadığı sorulmaktadır. Böyle bir sorunun tevcih edilmesinden anlaşılıyor ki İbn Abdüsselam döneminde hutbelerde bu tür konular ele alınmaktadır. İbn Abdüsselam cevabında ilk olarak hutbenin genel mahiyetinden bahsettikten sonra hutbede devlet başkanı ve devletin sair ricalinden bahsedilmesinin uygun olmayacağını ifade etmektedir.¹⁸⁴ Zira hutbede sadece Allah ve Resulünden bahsedilmesi gerekmektedir. Onların haricinde, başka kimselerden bahsetmek uygun değildir. Devlet

¹⁸¹ Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2024); Saliha Özdeğirmenci, *Hiz. Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020).

¹⁸² İslam geleneğinde siyah rengin büyük bir önemi vardır. Bazı ihtilaflarla beraber, Hazreti Muhammed'in (s.a.v) sancağının siyah olması, Mekke'nin fethedildiği gün başında siyah bir sarığının olması, daha sonra Abbasi Devletinin resmi renginin siyah olması bunun bir tezahürüdür. Konuyla alakalı çalışmalar için bk.Mehmet Bahaüddin Varol, "İslam Tarihinin İlk İki Asrında Simge Renkler ve Siyâsî Anlamları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (01 Haziran 2004), 111-126; Hüseyin Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (01 Temmuz 2014), 373-398.

¹⁸³ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 79-80.

¹⁸⁴ Bu konu hakkında diğer alimlerin görüşleri tezin birinci bölümünde siyasi ortam başlığı altında ele alınmıştır.

başkanına övgü, yaptıklarını anlatmak, millete bulunduğu ihsanları zikretmek hutbenin muhtevası içerisine dahil değildir.¹⁸⁵ Soruda geçen toplumla alakalı meselelere ilişkin ise İbn Abdüsselam sadece ehemmiyet arz eden meselelerin zikredilmesini ifade etmektedir. Kuraklığın bulunduğu bir dönemde bundan bahsedip yağmur için dua etmek veyahut düşmanın yaklaşması durumunda milleti cihada teşvik etmek gibi konular hutbelerde ele alınabilecek konulardır.¹⁸⁶

3.4. Kâdırlara Dair Fetvalar

Kitâbü'l Fetâvâ'da, devlet başkanıyla alakalı olan fetvaların çoğunda kâdırlar da zikredilmektedir. Zira her ikisi devletin en temel iki yöneticileridirler. Birisi devletin merkezi yönetim gücünü temsil etmektedir. Genel kararların alındığı merkezi otoritenin başıdır. Diğerisi ise daha çok özel yönetimi yürütmektedir. Devlet başkanı tarafından yürürlüğe konulan yasayı hem bir bakıma yürüten hem de yargı sürecini tatbik eden kişidir. Ayrıca kâdı hukuka dair kaleme aldığı bir eser devlet tarafından hukuki süreçte istifade edilirse o zaman aynı zamanda yasamaya da katkı sağlamıştır. Fakat bu bölümde *Kitâbü'l Fetâvâ*'da sadece kâdırlar ile alakalı verilmiş fetvalar ele alınmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla, *Kitâbü'l Fetâvâ*'da kâdırlara dair iki fetva bulunmaktadır.

Fetvaların birincisinde, bir çocuğun velayetini dair bir soru sorulmaktadır. Soruda kâdı, hem malını idare etmek hem de ona velayet etmek bakımından, kafirin Müslüman bir çocuğa veli olabilir mi diye sorulmaktadır.¹⁸⁷ İbn Abdüsselam, metinde zikredilmese de bunun büyük olasılıkla çocuğun maslahatına uygun olmayacağını ve ileride irtidat edip kafir olma ihtimalinden ötürü caiz olmadığını savunmaktadır.¹⁸⁸

İkinci fetvada ise soruyu soranın zamanındaki kâdırların müçtehit seviyesinde olmadıkları halde çeşitli mezhepler içerisinde görüşleri kabul edip terk etmeleri caiz olup olmadığı sorulmaktadır. İbn Abdüsselam fetvasında, kendi zamanlarındaki kâdırların her

¹⁸⁵ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 75-78.

¹⁸⁶ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 75-78.

¹⁸⁷ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 60.

¹⁸⁸ Bu konu, bugün Almanya'da yaşayan birçok Müslüman için çok büyük bir sorun teşkil etmektedir. Alman Gençlik Dairesi (Jugendamt) tarafından öz ailelerden alınan çocuklar geçici veyahut sürekli olarak başka bir aileye verilmektedir. Bu hem aile yapısını bozmakla beraber hem de çocuğun Müslüman aile geleneği içerisinde yetişmesine engel olmaktadır. Zira Jugendamt'ın, ailesinden alınan çocuğun bilhassa başka bir Müslüman aile verilmesine yönelik bir yönelimi bulunmamaktadır. Konu ile alakalı çalışmalar ve araştırmalar için bk. Zeliha Eliaçık vd., *Alman Gençlik Dairesi Tarafından Koruma Altına Alınan Türk Kökenli Çocuklar* (İstanbul: SETA Yayınları, 2020); Mustafa Uyanık, "Alman Gençlik Dairesi ve Çocukların Koruma Altına Alınması Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (22 Nisan 2018), 123-140; Selim Vatandaş, "Alman Gençlik Dairesi (Jugendamt) ve Koruma Altına Alınan Türk Kökenli Çocuklar", *Bilge Strateji* 6/10 (01 Haziran 2014), 137-156.

birinin bunu yapmasının caiz olmadığını, bunu yapmanın fesada ve kötülüğe götüreceğini ifade etmektedir. Bilhassa müçtehit olmayanların bunu yapması ona göre kesinlikle caiz olan bir husus değildir.¹⁸⁹

İkinci fetvadan hareketle İbn Abdüsselam müçtehidin kim olduğunu ve içtihat edilecek konuya göre müçtehidin nasıl değişebileceğini *Kavâidü'l Kübra* adlı eserinde ele almaktadır. Bunlardan ilki hükmün delili hakkındaki içtihatıdır. Burada müçtehit; Kur'an, sünnet, icma, kıyas-ı celi ve muteber istidlal gibi delilleri bilmek zorundadır. İkinci olarak vakitler konusunda içtihat gelir. Burada İbn Abdüsselam gözleri gören müçtehit ile görmeyen müçtehit müsavî olduğunu zira bunun vird yoluyla bilinebileceğini ifade etmektedir. Üçüncü olarak kible yönünün belirlenmesine yönelik içtihatıdır. Burada sadece gözleri gören müçtehidin içtihadının muteber olacağını vurgulamaktadır. Dördüncü içtihat türü ise temiz olan ve necis olanın tayin edilmesine yönelik içtihatıdır. İbn Abdüsselam, iki ihtilaflı görüşü burada zikretmekle beraber tercihini belirtmemektedir. Beşinci olarak telef edilen malların kıymetleri hakkındaki içtihat gelmektedir. Bu içtihadı yapabilecek müçtehit ise malların kıymetini bilen müçtehide aittir. Bunların haricinde hem siyasete dair hem de fıkhnın sair konulara dair içtihadın kimler yapabileceğine dair konular hakkında İbn Abdüsselam, müçtehidin özelliklerini ifade etmektedir.¹⁹⁰

3.5. Devletin Mezhebine Dair Fetvalar

Kitâbü'l Fetâvâ'da, siyasete taalluk edebilecek son fetva devletin mezhebine dairedir. Bu fetva, çocuğun malından zekât verilip verilmemesi hususunda Hanefî mezhebi ile cumhûr-u ulema arasındaki içtihat farkına değinmektedir. Fetvaya geçmeden evvel ifade edilmelidir ki, Hanefîler zekâtı, mali bir ibadet olarak telakki ederler ve ibadetin de eda ehliyeti gerektirmesi hasebiyle çocuğun malından zekât ödemesini gerekli görmemektedirler. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise zekât, toplumun refahını yükselten ve düzende tutan bir vergi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu üç mezhebe göre çocuğun malından zekât alınması gerekmektedir.¹⁹¹

Fetvayı soran kişi, Şâfiî mezhebine göre zekât vermesi gereken bir çocuğun zekât vermesinin yasaklanması durumunda bu zekât mükellefiyetinin çocuğun üstünden düşüp düşmeyeceğini ve bir insanın yetimlerin mallarını gözettiği takdirde o mal üzerinde nasıl

¹⁸⁹ İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 89-90.

¹⁹⁰ Soner Duman, "İzzeddin B. 'Abdüsselam'ın El-Kavâidü'l-Kübrâ Adlı Eserinde İctihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 161-168.

¹⁹¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayınevi, 2014), 1/257.

tasarruf etmesi gerektiğini sormaktadır. İbn Abdüsselam, burada devlet başkanının yönetim salahiyetine dair çok net bir sınır çizmektedir ve devlet başkanının böyle bir uygulamayı tatbik etme hakkının olmadığını ve söz konusu çocuğun mallarından zekâtın verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Lakin, devlet başkanından gelebilecek bir zarardan korkulması durumunda bunun el altından gizli olarak yapılması gerektiğini de ifade etmektedir.¹⁹²

Burada son olarak şu mevzunun da ifade edilmesi gerekmektedir. İbn Abdüsselam bu fetvasında mezhebinin hükmüne sadık kalmıştır. İnsanın, devlet tarafından bir engelleme bulunması halinde bile mezhebin bu görüşünü tatbik edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Lakin İbn Abdüsselam bunu mezhep taassubundan ötürü yapmamaktadır. Bilakis o mezhep taassubuna bizzat karşı çıkmaktadır. Mukallid fakihlerin mezhep içindeki imamların görüşünün zayıf olması halinde bile savunulmaya devam edilmesini ve kitap ve sünnet asıl anlamının dışında bir yorumlaya gittiklerini ifade etmektedir.¹⁹³

Bu mesele ilmi açıdan incelendiği vakit birçok sıkıntıya yol açmaktadır. Evvela geçmiş dönem mezhep imamlarına “Kutsallık Atfedilmesi”, yazdıkları metinlerde savundukları görüşlerin ve hükümlerinin her daim doğru olduğunun savunulması ve bunlar üzerinde bir usul muvacehesinde eleştirel bakışın olmasının yanlış olduğu düşünülmesi fıkhi mesaiyi durdurmaktadır. Fıkhi donuk bir hale dönüştüren bu anlayış bu ilmin terakkisi önündeki en büyük sorunlardan birini teşkil etmektedir. Geçmiş dönem ulemanın eserleri incelendiği vakit, kendilerinden önceki hem mezhep içi alimlerin hem de diğer mezhebe mensup alimlerin eser ve görüşlerine duydukları saygıyla beraber onların görüşlerini yine kendi mezheplerinin vazettiği usule göre tetkik etmekten geri kalmayıp gerekli yerlerde eleştirdikleri görülmektedir.¹⁹⁴

¹⁹² İbn Abdüsselam, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 57.

¹⁹³ Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 191.

¹⁹⁴ Mairamkan İsabaeva, *El-Mebsût Çerçevesinde Serahsî'nin Hanevî Fâkihlerine Yönelik Eleştirileri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013); Halil Taşpınar, “Kemaleddin İbnü'l-Hümmam'ın İslam Düşünce Tarihindeki Yeri Ve 'El-Müsâyere' Adlı Eserinden 'İman Ve İslam' Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (15 Aralık 2005), 137-168; Abdulbasit Saltekin, “Mezhep İçi Eleştiri Kültürü: Ebû İshâk Eş-Şîrâzî'nin Ebû Sevr Eleştirisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 137-151.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezde İslami ilimler geleneği içerisinde önemli bir yeri olan İbn Abdüsselam incelenmiştir. Onun siyaset felsefesi ve o felsefenin fetvalarına yansımaları ele alınmıştır. Bu araştırma sonucunda bazı bulgular elde edilmiştir. Bunlardan ilki; İbn Abdüsselam, Kavâid ilminin öncüsü kabul edilen *el-Kavâidü'l Kübra* adlı eserinde maslahat ve mefsedet merkezli bir fıkıh anlayışı geliştirmiştir. İstinbat ettiği her bir hükümde maslahatın celbini, mefsedetini ise def'ini temin etmeyi amaçlamıştır. Bu anlayış ayrıca onun hem siyaset felsefesine hem de siyasi meselelere dair tutumuna da sirayet etmiştir. *El-Kavâidü'l Kübra* boyunca siyasete dair ele aldığı konularda merkezde bu iki kavram her daim görülmüştür. Tezin elde ettiği ikinci bulgu ise *el-Kavâidü'l Kübra* 'dan elde edilen siyaset felsefesinin, İbn Abdüsselam'ın siyasete dair vermiş olduğu fetvalarda her daim sadık kaldığıdır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ortaya koyulmaya çalışılan bu iki bulgu, tezin hipotezini de doğruladığı görülmüştür.

İfade edilmelidir ki tezin iki temel bulgusu; alimlerin ilmi şahsiyetlerine, eserlerinin mahiyetlerine ve kullandıkları metodolojiye/usule dair önemli olgular sunmaktadır. İbn Abdüsselam üzerinden elde edilen bu bulgular ve onların tezahürleri olan olgular hem İbn Abdüsselam'ın dönemindeki diğer alimler için hem de ondan önce ve sonra yaşamış diğer birçok alim için de ifade edilebilir. Tez içinde bu konuya dair birkaç atıf da yapılmıştır. Bu bulgular bizlere gösterir ki İslam ilim geleneği içerisinde yetişmiş alimler, devlet ve toplumun düzenini tesis eden hukuk ilmi ile iştigallerinde temele Kur'an ve sünnet alarak belirlemiş oldukları metodoloji ile hareket etmişlerdir. Bu ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) döneminden bu yana hukukun/fıkıhın her daim sistematik bir şekilde ilerlediğini ayrıca kendi dönemlerindeki meselelere cevap arayan alimlerin pergellerini bu büyük geleneğe sabitleyerek ilerlediklerini göstermektedir.

Tezin inceleyeceği konular belirlenip hudutları tayin edilmeye çalışırken geniş bir çalışma sahasına tekabül edebilecek bu konu oldukça sınırlı tutulmaya gayret edilmiştir. İbn Abdüsselam üzerinden ilerleyen tez, siyasetin dışında kalabilecek konuları tezin dışında tutmuş ve değinmemiştir. *El-Kavâidü'l Kübra* muhtevası bakımından geniş bir konu yelpazesine sahip olmakla beraber hem o eserde hem de içerisinde birçok meseleye dair fetva bulunduran *Kitâbu'l Fetâvâ*'da tezin alanları dışına çıkıp iki eserdeki sair konulara dair incelemeler yapılmamıştır. Lakin, hutbe gibi özünde siyasi bir haslet barındıran konuların incelenmesi de ihmal edilmemiştir. Yukarıda bir bulgu olarak ifade edilmese de tezin bir diğer iddiası olan, genel kanının aksine İslam tarihi içerisindeki bazı dönemlerde siyasetin

fıkha etkisinin yanı sıra fıkhn siyasete etkisi iddiası, maalesef sağlam temellere oturtulamamıştır. Kaynaklar tarafından yeterli bir şekilde desteklenemeyen bu iddia, tezin sınırları dahilinden çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Coşkun Can. “Episto-Kleros (siyasi Liderlerin, Temsilcilerin Ve Yöneticilerin Görevlendirilmesinde Liyakat İlkesine Dayalı Sortisyon Ve Rotasyon Sistemi)”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 14/1 (31 Temmuz 2022), 1-26.
- Aktan, Coşkun Can - Yay, Serdar. “Kleroterion: Antik Yunan’da Kayırmacılık Ve Kollamacılığı Önlemeye Yönelik Bir Sortisyon-Rotasyon Uygulaması”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 13/1 (14 Temmuz 2021), 1-19.
- Aktan, Coşkun Can - Yay, Serdar. “Demarşi, Sortisyon Ve Rotasyon Temsilcilerin Ve Yöneticilerin Seçimi Ve Atanmasında Kura İle Rastgele Seçim (Sortisyon) Ve Görev Süresi Sınırlaması (Rotasyon): Fayda Ve Maliyet Analizi”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 13/2 (2021), 228-259.
- Aktaş, Mehmet Nurullah vd. (ed.). “Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da’vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği”. *Davet dili*. 331-348. Batman: Mütercim Kitap, 2021.
- Akyüz, Hüseyin. “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (01 Temmuz 2014), 373-398.
- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Algül, Adnan. “Kavâid İlmi Ve İzzüddîn B. Abdüsselâm’ın Kavâid İlmine Etkisi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (01 Aralık 2016), 43-67.
- Anscombe, Gertrude Elizabeth Margaret. “Modern Moral Philosophy”. *Philosophy: Cambridge University Press* 33/124 (1958), 1-19.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/284-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. “Karâfî, Şehâbeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aristoteles. *Politics*. çev. Benjamin Jowett. London: Oxford University Press, 1916.
- Arpa, Abdulmuttalip. *İzz b. Abdüsselâm ve el-İşâre ile l-İcâz fî Ba’zi Envâi’l-Mecâz Adlı Eseri*. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Aslan, Abdulğalip. “Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da’vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği”. *Davet Dili*. 331-350. Batman: Mütercim Kitap, 2021.
- Atar, Fahrettin. “Azil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi>
- Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Alimler ve Sultanlar*. çev. Gürzat Kami. Klasik Yayınları, 2019.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Avârız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/108. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Babacan, Fatma. *Hukukta Gaye Problemi: İzz B. Abdüsselâm Ve Jeremy Bentham Örneği*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/425-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Beksaç, Engin. “Eyvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bezzâ, Abdun’nûr. *Fıkhul-Makasid vel-Mesâlih beynel-İzz b. Abdusselâm ve Ebi İshak eş-Şatibi: Dirâse Mukarene*. Kahire: Daru’l-Kelime, 2014.
- Ced’ân, Fehmi. *El-Mihne: Bahsun fî cedeliyyeti’d-dînî ve’s-siyâsî fî l-İslâm*. Lübnan: Muessetu’l Arabiyyeti li’Diraseti ve’n-Neşr, 2000.

- Çoşar, Hakan. "Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 167-198.
- Delannoi, Gil - Dowlen, Oliver. *Sortition: Thoery and Practice*. İngiltere: Andrews UK Limited, 2016.
- Demirkent, Işın. "Haçlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirtaş, Zülfü - Usta, Mehmet Emin. "İbn-İ Haldun'dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım". *Milli Eğitim Dergisi* 41/191 (01 Temmuz 2011), 108-119.
- Diş, Sebile Başok. "Bentham ve Mill'in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 7 (20 Temmuz 2017), 80-100.
- Dowlen, Oliver. *The Political Potential of Sortition: A Study of the Random Selection of Citizens for Public Office*. İngiltere: Andrews UK Limited, 2017.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Duman, Soner. "İzzeddin B. 'Abdüsselam'ın El-Kavâidü'l-Kübrâ Adlı Eserinde İctihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 157-184.
- Düzenli, Ayşegül. "Memlükler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)". 27. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2017.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, İbn Kayyım. *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*. thk. Yusuf b. Ahmed el Bekri - Ahmed b. Tevfik. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Ramâdi Lin'Neşr, 1997.
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Hacer el-Heytemi. *Tuhfetü'l-Muhtâc Bi-Şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Ekinci, Ahmet. "İslam Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükümü". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (30 Aralık 2021), 388-409. <https://doi.org/10.52637/kiid.982657>
- Eliaçık, Zeliha vd. *Alman Gençlik Dairesi Tarafından Koruma Altına Alınan Türk Kökenli Çocuklar*. İstanbul: SETA Yayınları, 2020.
- Erdoğan, Mustafa. "Adalet Ve Eşitlik". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 4/15 (15 Aralık 2008), 9-22.
- Et-Tarsusi, Necmeddin. *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=376129&wKitaplar=TUHFET%C3%9CT+T%C3%9CRK>
- Fazlıoğlu, Şükran - Fazlıoğlu, İhsan. *İbnü'l-Ekfânî'nin Düşüncesinde Ahlak, Siyaset ve Firaset*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.
- Fenari, Şemseddin Muhammed b Hamza b Muhammed Molla. *Fusulü'l-bedayi' fî usuli's-şerai'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Lübnan/Beyrut: Daru Kutubi'l İlmiyye, 2006. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=55195&wYazarlar=Molla+Fen%C3%A2r%C3%AE>
- Fenari, Şemseddin Muhammed b Hamza b Muhammed Molla. *Fusulü'l-bedayi' fî usuli's-şerai'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Lübnan/Beyrut: Daru Kutubi'l İlmiyye, 2006.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İzzuddin B. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Hudârî, Muhammed el-. *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1960.

- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Ahkâmu'l Cihâd ve Fedâiluhu*. thk. Nezih Hammad. Cidde: Mektebetu Dari'l
Vefâi Lin' Neşri ve't Tevzi, 1986.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *el-Fetâva el-Mısriyye*. thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ'. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 2007.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *el-Fetava'l-Mevsiliyye*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1999.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *el-Gâye fi ihtisâri'n-Nihâye*. thk. İyad Halid et-Tabba. 8 Cilt. Katar: Vizaretü'l-
Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2016.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *el-Kavâidü's-suğrâ*. thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ'. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır,
1996.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Fetâvâ sultâni'l-ulemâ el-İz b. Abdisselâm*. thk. Mustafa Aşûr. Kahire:
Mektebetü'l Kur'an, 1987.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi islâhi'l-en'am*. thk. Neziyye Kemal Hammad - Osman
Cum'a Damiriyye. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi islâhi'l-en'am*. thk. Neziyye Kemal Hammad - Osman
Cum'a Damiriyye. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*. 2 Cilt. Kahire: el Mektebetü'l-Hüseyniyye,
1934.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*. Kahire: Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye,
1968.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. 2 Cilt. Kahire:
Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye, 1991.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. 2 Cilt. Kahire:
Mektebet'ul Külliyyati'l Ezheriyye, 1991.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kavâidü'l-ahkam fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman. 1
Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2015.
- İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b Abdüsselam b Ebû'l-Kâsım Sülemi
İbn. *Kitâbü'l-Fetâvâ*. thk. Abdurrahman İbn Abdulfettah. Lübnan/Beyrut: Daru'l
Ma'rife, 1986.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b.
Muhammed b. Hasen. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtete ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab
ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âserahüm min zevi's-sultâni'l-ekber*. thk. Halil
Şahâda. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1981.
- İbn İyâs, Ebû'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed.
Bedâ'i'u'l-Umûr fi Vekâ'i'i'd-Dühûr. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Mekke:
Mektebetü Dar'ul Baz, 1984.
- İbn İyâs, Ebû'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed.
Bedâ'i'u'l-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Mekke:
Mektebetu Dari'l Baz, 1975.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1990.
- İnalcık, Halil. *Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*. Hayy Kitap, 2012.
- İsabaeva, Mairamkan. *El-Mebsût Çerçevesinde Serahsî'nin Hanefî Fâkihlerine Yönelik Eleştirileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- İşbilir, Ömer. "Nüzül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kadı Hüseyin B. Hasan. *Leta 'ifü'l-Efkar Kadı Hüseyin B. Hasan'ın Siyasetnamesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Kahraman, Abdullah. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Bilay Yayınları, 2019.
- Kallek, Cengiz. "İbn Asâkir, Ebû Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karacan, Murat. "Fıkıh'ta Devlet Başkanına Tanınan Yetkiler Necmuddin et-Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk'ünde Hanefî ve Şafî Mezheplerinin Kamu Otoritesine Tanındıkları Yetkilere Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme". *Mütefekkir* 6/12 (31 Aralık 2019), 379-406. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659188>
- Karafî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b İdris b Abdürrahim. *Envârü'l-buruk fî envai'l-furuk*. thk. Ömer Hasan Kıyyam. 4 Cilt. Lübnan/Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayınevi, 2014.
- Kavak, Özgür. "Hal', İstifa Ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 (01 Aralık 2019), 141-196. <https://doi.org/10.20519/divan.670042>
- Keleş, Bahattin. "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış" 96/190 (2011), 195-207.
- Kelvezani, Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli. *et-Temhid fî usulî'l-fikh*. thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=160859&wYazarlar=kelvezani>
- Kelvezani, Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli. *et-Temhid fî usulî'l-fikh*. thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=160861&wYazarlar=kelvezani>
- Kelvezani, Ebü'l-Hattab Mahfuz b Ahmed b Hasan el-Hanbeli. *et-Temhid fî usulî'l-fikh*. thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medeni, 1985. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=160860&wYazarlar=kelvezani>
- Kılıç, Muhammed Tayyip. "Fıkıh Tarihinin İçtihat Merkezli Yazılması Problemi". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2016), 127-143.
- Kılıç, Muharrem. "Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinde Temellendirimi -Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk Adlı Eseri Çerçevesinde Bir Analiz-". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (01 Haziran 2009), 115-129.
- Koca, Ferhat. "Mefsedet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/356-358. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koca, Salim. "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri". *Belleten* 59/224 (20 Nisan 1995), 55-74. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.55>
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye*. Klasik Yayınları, 2017.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi, 16. Basım, 2021.
- Küçükbaşcı, M. Sabri vd. (ed.). *Geçmişten Günümüze Hilafet*. İlem, 2019.
- Lâmişî, Ebü's-Sena Mahmûd b Zeyd. *Kitâb fî usulî'l-fikh*. Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.

- <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=52864&wYazarlar=lami%C5%9Fi>
- Locke, John. *Two Treatises of Government*. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2010.
- Makrizî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübî'l 'İlmiyye, 1973.
- Mâverîdî, 'Alî b. Muhammed. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Daru'l Hadîs, 2006.
- Mill, John Stuart. *On Liberty*. ed. David Bromwich - Professor George Kateb. Yale University Press, 2003. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=5659252045b677f3ff20ae2db382feba>
- Montesquieu. *Kanunların Ruhunu Üzerine (Karton Kapak)*. çev. Berna Günen. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Morrison, Donald. "The Common Good". *The Cambridge Companion to Aristotle's Politics*. ed. Marguerite Deslauriers - Pierre Destrée. 176-198. Cambridge Companions to Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CCO9780511791581.008>
- Nevevi, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri. *Ravdatü't Talibin ve Umdetü'l Müftin*. thk. Zuheyr Saviş. 12 Cilt. Beyrut: el Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-. *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi*. thk. Muhammed Necib el-Mutîl. 23 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l İrşad, 1974.
- Özaydın, Abdülkerim. "Aynicâlût Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özdeğirmenci, Saliha. *Hizmet Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Özel, Ahmet. "İbn Dakîkûl'id". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/225-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özgüner, Erdal. "Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (30 Haziran 2024), 154-167. <https://doi.org/10.62068/visbid.1466043>
- Patton, Walter M. *Ahmed Ibn Hanbal and the Mihna: A Biography of the Imam Including an Account of the Mohammedan Inquisition Called the Mihna, 218-234 A.H.* Kessinger Publishing, LLC, 2010.
- Sağlam, Ahmet. "İbn Teymiyye'nin Moğol-İlhanlılar'a Karşı Siyasi ve Dini Mücadelesi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/6 (11 Aralık 2016), 35-55. <https://doi.org/10.20860/ijoses.279875>
- Saltekin, Abdulbasit. "Mezhep İçi Eleştiri Kültürü: Ebû İshâk Eş-Şîrâzî'nin Ebû Sevr Eleştirisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 137-151. <https://doi.org/10.34085/buifd.791699>
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es- es-. *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Abdullah Hafız Ahmed Hikemî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu't Tevbe, 1998.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-. *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Abdullah Hafız Ahmed Hikemî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu't Tevbe, 1998.
- Singer, Peter. *Practical Ethics*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. 10 Cilt. Beyrut, 1964.

- Sübkî, Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-. *Tabakâtü'sh-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. 10 Cilt. Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1992.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hüsnü'l-Muhâdara Fî Tarih Mısır Ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Eb'ul Fadl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1967.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Daru Ahya-i Kutub'il Arabiyyeti, 1967.
- Şâbân, Zekiyüddîn. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Metâbiu Dâri'l-Kütüb, 1971.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Bahâeddin Vele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler (Siyasî Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Taşpınar, Halil. "Kemaleddin İbnü'l-Hümmâ'in İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri Ve 'El-Müsâyere' Adlı Eserinden 'İman Ve İslâm' Örneği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (15 Aralık 2005), 137-168.
- Tocqueville, Alexis de. *Amerika'da Demokrasi*. çev. Seçkin Sertdemir Özdemir. İletişim Yayınları, 2022.
- Toker, İhsan. "Eşitlik Ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri". *Ankara Ankara*, 142-165. https://doi.org/10.1501/sbder_00000000007
- Urhan, Veli. "Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük". *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 26 (30 Nisan 2016), 103-119. <https://doi.org/10.20981/kuufefd.74372>
- Uslu, Rifat. *İslâm Hukukunda Devlet Başkanının Suç Ve Ceza Belirleme Yetkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.
- Uyanık, Mustafa. "Alman Gençlik Dairesi ve Çocukların Koruma Altına Alınması Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (22 Nisan 2018), 123-140.
- Uzun, Kâzım. "Memlûklerin İlk Asrındaki Mezhepler Arası Çekişmeler Bağlamında Necmeddin Et-Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk'üne Dair Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 17 (25 Ocak 2023), 33-56.
- Ünalır, Mürşit. "İbn Haldun'a Göre Toplum ve Devlet". *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 1/1 (20 Ekim 2021), 63-82.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. "İslâm Tarihinin İlk İki Asrında Simge Renkler ve Siyâsî Anlamları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (01 Haziran 2004), 111-126.
- Vatandaş, Selim. "Alman Gençlik Dairesi (Jugendamt) ve Koruma Altına Alınan Türk Kökenli Çocuklar". *Bilge Strateji* 6/10 (01 Haziran 2014), 137-156.
- Weber, Max. *Politics as a Vocation*. New York: Oxford University Press, 1946.
- Yaran, Rahmi. "Cüveynî'den İbn Abdüsselâm' a Makasid/Maslahat Söylemi". *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 28 (2006), 191-214.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Zeynep Gülten - Akkaya, Veysel. "İzz Bin Abdüsselâm'ın Bazı Tasavvufî Görüşleri". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/48 (2021), 43-69.
- Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1994), 27-45. <https://doi.org/10.15370/muifd.40068>

- Yiğit, İsmail. “Memlûkler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Zuhayli, Vehbe. *El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1985.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=52462&wYazarlar=vehbe+zuha>
yli
- Zuhayli, Vehbe. *El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1985.
- Zühâyli, Muhammed. *el-İzz b. Abdüsselam*. Dımaşk: Darü'l-Kalem, 1992.

